

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Ivana Lučića 3**

**PREGLED POVIJESTI CRKvene INKVIZICIJE
U SREDNJEM VIJEKU**

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Borislav Grgin

Studentica: Ira Tuzlančić

Zagreb, rujan 2013

Sadržaj

1. UVOD	3
2. SREDNJI VIJEK I POJAVA HERETIČKIH VJEROVANJA	5
3. INKVIZICIJA – BISKUPSKA, RIMSKA I ŠPANJOLSKA	9
3.1 Biskupska inkvizicija	9
3.2 Rimska ili papinska inkvizicija	11
3.3 Španjolska inkvizicija	13
3.4 Zaključak.....	15
4. ALBIGENŠKI KRIŽARSKI RAT 1209-1229	17
4.1 Žrtve inkvizicijskih postupaka u dvanaestom i trinaestom stoljeću u južnoj Francuskoj	19
5. ORGANIZACIJA INKVIZICIJSKIH SUDOVA I VOĐENJE POSTUPKA.....	21
5.1 Inkvizicijski sudovi	21
5.2 Optužbe	22
5.3 Sudski postupak	22
5.4 Upotreba mučenja u sudskom postupku	24
5.5 Presude	26
5.6 Kazne	26
5.7 Suradnja svjetovnih vlasti i otpor Inkviziciji	28
5.8 Troškovi održavanja suda i stanje u kaznionicama.....	28
5.9 Inkvizicijski arhivi i priručnici.....	29
5.10 Žrtve inkvizicijskih postupaka	31
6. DJELOVANJE INKVIZICIJE U KASNIJIM STOLJEĆIMA. ČAROBNAŠTVO. ŽRTVE.....	32
6.1 Čarobnjaštvo	33
6.2 Žrtve inkvizicijskih postupaka u kasnijim stoljećima.....	35
7. ODJECI INKVIZICIJE U HRVATSKOJ.....	38
8. ZAKLJUČAK	41
9. BIBLIOGRAFIJA	43
10. PRILOZI	45

1. UVOD

Ovaj rad će pokušati pokazati povijesni tijek fenomena Inkvizicije, njezin početak i pravno ustanovljenje kao i razloge za njeno nastajanje. Inkvizicija dolazi od latinske riječi *inquisitio* što znači istražni postupak, istraživanje. Srednjovjekovna Inkvizicija pravni je proces koji istražuje i procesuiru herezu tj. krivovjerje. Papa Grgur IX. (1227-1241) ustanovio je proceduralni okvir za provođenje inkvizicijskog procesa te je imenovao posebne suce za provođenje postupka. U vrijeme pontifikata pape Inocenta IV. (1243-1254) dovršeno je oblikovanje Inkvizicije kao institucije.

Vrijeme u kojem je Inkvizicija nastala jest vrijeme u kojem Crkva nastoji očuvati vodeći položaj u društvima zapadne Europe. Nakon renesanse u dvanaestom stoljeću dogodilo se da je više europskih monarhija uvjerilo svoje podanike kako je odanost na prvom mjestu svjetovnom vladaru, a tek onda katoličanstvu. Razlozi tome mogu se tražiti u porastu materijalnog blagostanja, nasuprot kojega (iako s njim povezano) jest jača organiziranost i birokratiziranost Crkve čiji su biskupi i opati sve više okrenuti upravljanju i vođenju svojih posjeda, a u manjoj mjeri duhovnom razvoju svojega naroda. Kao još jedan od razloga može se navesti i strah koji je u ono vrijeme bio jako izražen naročito prema nepoznatom i tajanstvenom npr. lokalne iscjelitelje, babice, gatare, vračare povezivalo se s neobičnim nebeskim pojavama koje nisu znali objasniti (duga, pomrčina sunca, prolasci kometa), sušom ili tučom koje su im uništavali ljetinu.¹ Pojavu krivovjerja (hereza, od grč. *hairésis*, izbor) iza kojih je stajao znatan broj sljedbenika povezujemo s pojavom kritičkoga promišljanja. Ondašnja je Crkvu prisiljena na organizirano djelovanje kako bi spriječila te pojave i vratila krivovjernike pod svoje okrilje.

Cijelim srednjim vijekom, a pogotovo ranim srednjim vijekom dominira Crkva. Crkva je ta koja propisuje kako treba razumijevati svjetovne pojave, ona propisuje način razmišljanja. Prema austrijskom povjesničaru Walteru Ulmanu² svako javno iznošenje stavova koji odstupaju od crkveno propisanih predstavlja herezu ili kako je navedeno u „*Decretum Gratiani*” (redovnik Gracijan, oko 1140. godine), predstavlja intelektualnu drskost stavljati

¹ Jennifer Kolpacoff Deane, *A History of Medieval Heresy and Inquisition* (New York: Rowman & Littlefield publishers, Inc., 2011), 188.

² Prema: Thomas S. Szasz, *The Manufacture of Madness: A Comparative Study of the Inquisition and the Mental Health Movement* (Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 1997). 4.

svoj stav iznad onih koji su posebno kvalificirani tumačiti pitanja vjere. U konačnici takvo ponašanje predstavlja izdaju. Institucionalni odgovor na ovu prijetnju predstavlja Inkvizicija.

U prvom dijelu rada obradit će se pojava heretičkih vjerovanja i počeci djelovanja biskupske, rimske ili papinske te španjolske inkvizicije. Biskupska i rimska inkvizicija bile su papinske ustanove osnovane s ciljem borbe protiv krivovjerja u dvanaestom i trinaestom stoljeću odgovorne isključivo papi, dok je španjolska inkvizicija državna ustanova osnovana krajem petnaestog stoljeća i aktivno djeluje sve do prve polovine devetnaestoga stoljeća, a jedna od njezinih osnovnih zadaća, osim borbe protiv krivovjerja, bila je i borba protiv Židova i Maura na području Španjolske. U radu će se opisati osnivanje i djelovanje rimske ili papinske inkvizicije na primjeru njezinog djelovanja u južnoj Francuskoj tijekom dvanaestog i trinaestog stoljeća, s osvrtom na albigenški križarski rat. Nadalje, opisan će se organizacija inkvizicijskog procesa, njegov tijek, optužbe, kazne, upotreba mučenja u ishodu priznanja te literatura kao pravni okvir. Povremeno će biti odstupanja i referiranje na podatke o španjolskoj inkviziciji iz razloga što su pojedini podaci za papinsku inkviziciju jako šturi dok su istraživanja o španjolskoj inkviziciji, posebice u zadnjih nekoliko desetljeća, iznijela pred javnost neke nove podatke. Nadalje bit će riječi o djelovanju Inkvizicije u kasnijim stoljećima, procesuiranju zločina čarobnjaštva te o radu Inkvizicije na našim prostorima.

2. SREDNJI VIJEK I POJAVA HERETIČKIH VJEROVANJA

Razdoblje od jedanaestog do četrnaestog stoljeća bilo je razdoblje velikih promjena na području tadašnje Europe. Relativni mir nakon prestanka provala barbarskih plemena i demografski rast povezan s povećanjem obradivih površina (tropoljni sustav, krčenje šuma) bili su ključni za širenje kršćanstva³ ali, kako navodi američka povjesničarka Jennifer Kolpacoff Deane i za pojavu hereze i inkvizicije.⁴ Razvoj gradova, trgovine i novčane privrede povezo je seosku i gradsku zajednicu. Procvat graditeljstva, posebice gradnja velikih katedrala, razvoj sveučilišta i škola (Bologna, Pariz) donio je porast broja obrazovanih ljudi, a time i kritičkoga promišljanja svijeta pri čemu su Crkva i duhovnost ostali važan dio života srednjovjekovnoga čovjeka.

Srednjovjekovni kršćanin vjeruje u Boga, trudi se provoditi Njegovu volju jer mu je On kroz Isusa Krista poslao poruku spasenja; vječni život može doseći vjerovanjem u Krista i jedinstvenu Crkvu koju je On osnovao na zemlji kako bi provodila Božju volju.⁵ Ono što je ispravno i u skladu s Božjom voljom propisuje Crkva, lokalni biskupi i svećenici. Oni osuđuju pogrešne pretpostavke, i izopćuju iz crkvene zajednice (ekskomuniciraju) osobe koje u pogrešnim vjerovanjima ustraju. Poslušnost je pri tome ključan čimbenik. Kršćanski teolog Aurelije Augustin (354-430) u svom djelu „Božja država“ navodi kako je *crkva od Boga postavljena nad cijelim čovječanstvom, da upravlja dušama i da ne dopusti da se ma i jedna izgubi*.⁶ Heretikom se proglašava onaj koji odbija prihvatiti ispravku crkvenog autoriteta. Religija je izuzetno važan dio života te se herezu smatralo izuzetno teškim grijehom, a s obzirom kako je u osnovi skrb o duši svakoga čovjeka, činilo se sve da se heretik odrekne pogrešnih shvaćanja te da ga se ponovno prizove pod okrilje Crkve.

Crkva teži proširiti svoj utjecaj ne samo na religiozni već i na društveni i politički život srednjovjekovnoga čovjeka. Vjerska gorljivost, jačanje redovništva te reformni pokret unutar Crkve ima veliku ulogu i u pojavi i jačanju izvanliturgijskih tj. pučkih pobožnosti. Liturgija, posebno rimska, bila je oblikovana za potrebe klera i malog broja teološki obrazovanih vjernika. Bogoslužje se izvodilo na latinskom jeziku, kojega je razumio mali broj ljudi, a

³ Jacques Le Goff, *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada* (Zagreb: Golden marketing, 1998), 91.

⁴ Kolpacoff Deane, *A History of Medieval Heresy and Inquisition* (2011), 99.

⁵ Walter L. Wakefield, *Heresy, Crusade and Inquisition in Southern France 1100-1250* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1974) 15.

svećenik je bio njegov jedini aktivni sudionik koji je usto, tijekom mise, narodu bio okrenut leđima. Takva vrsta prakticiranja vjere nije zadovoljavala u potpunosti vjerske potrebe širih slojeva pučanstva te su oni svoje duhovne potrebe pokušali zadovoljiti kroz jednostavnije i njima razumljivije pučke pobožnosti. Pučke pobožnosti su, kako navodi talijanski teolog Romano Guardini, izvanliturgijski izražaji raznih duhovnih i materijalnih potreba neke povijesne epohe, kraja i rase.⁷ Najčešće su to bila hodočašća, razne procesije, pobožnosti prema Kristu, Mariji, anđelima, raznim svecima ili svetim moćima i papi.

Religiozno-socijalni pokreti imali su u svojoj osnovi otpor srednjovjekovnom društvenom uređenju u kojem je većina bila u gospodarski teškoj situaciji. To je zapravo bila reakcija na suprotnost između toga kako svećenici žive i onoga što propovijedaju. Francuski povjesničar Jacques Le Goff smatra kako su hereze najoštriji oblik ideološkog otuđenja, na granici revolucionarnih pokreta, ali s obzirom na to da obuhvaćaju razne klasne pripadnike, ta je revolucionarna oštrica otupljena.⁸ Pojavili su se propovjednici čije protucrkveno i protusvećeničko propovijedanje nailazi na odjeke u narodu. Razlozi koji će dovesti do pojave većih vjerskih pokreta mogu se tražiti u velikoj materijalnoj moći Crkve ali i ogrezlosti u nemoral i nepoštivanje osnovnih svećeničkih zavjeta (siromaštvo, čistoća, poslušnost) te u kupovanju crkvenih službi (simonija). U svojim shvaćanjima pripadnici tih pokreta nerijetko su se sukobljavali s vjerskim učenjima Crkve – dogmama – pa ih je službena Crkva proglašavala hereticima tj. krivovjercima. Takva heretička vjerovanja simbolizirao je dualizam - vjersko učenje o postojanju dviju oprečnih sila, dobra i zla, svjetla i tame, duhovnog i materijalnog koje se u svijetu bore za prevlast. Religijski dualizam ima korijene u antici i to u učenjima zoroastrizma u Perziji, u grčkoj religiji i filozofiji, manihejstvu te gnostičkom kršćanstvu iz drugog odnosno trećeg stoljeća. Kako se kršćanstvo širilo putem misionara i redovničkih zajednica zemljama zapadne Europe, tako je raslo nastojanje da se naglasi suprotnost između materije i duha, a poveže meso i grijeh ne bi li se time naglasila sveprisutna opasnost od sila zla.⁹

U prvoj polovici trinaestog stoljeća sjevernom Italijom i Francuskom počele su se širiti heretičke sekte. Krivovjerni pokreti odbacivali su svećenstvo kao poveznicu između Boga i

⁶ Emil Lucka, *Torquemada i inkvizicija u Španjolskoj* (Zagreb: Novo pokoljenje, 1951) 33.

⁷ Prema: Marijan Biškup, „Temeljne značajke autentične pučke pobožnosti“, *Bogoslovska smotra* 53/2-3 (1983): 186 - 193.

⁸ Le Goff, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, 408.

⁹ Kolpacoff Deane, *A History of Medieval Heresy and Inquisition* (2011), 31.

čovjeka i crkvenu organizaciju. Njihovi vođe živjeli su po strogim pravilima, u siromaštvu i čistoći, odričući se svega svjetovnoga osim onoga najnužnijeg za život. Nisu posjedovali materijalna dobra, hodočastili su i propovijedali te svojim vjerskim žarom zasjenjivali katoličko svećenstvo.

Najrasprostranjenije takvo vjerovanje bilo je katarstvo.¹⁰ U sjevernoj Italiji poznati su bili pod imenom humilijati ili patareni; u južnoj Francuskoj albižani ili albigenzi po gradu Albi gdje im je bilo sjedište. Katari (od grč. *katharós*, čist) su vjerovali u dualizam, pri čemu su smatrali kako je ljudsko tijelo i materijalni svijet zlo, a samo ljudski duh može postati čist i dobar. Nastojali su doseći potpunu moralnu čistoću, te su svojim načinom života, odricanjem od materijalnog, postom i sl. privlačili sve društvene slojeve. U južnoj Francuskoj albigenzi su bili organiziraniji i rasprostranjeniji nego u drugim krajevima, te je stoga protiv njih 1209. godine papa Inocent III. (1198-1216) pokrenuo križarski rat.

Jak utjecaj imali su i valdenzi¹¹, a nazivali su se još i „lionski siromasi“. Ime su dobili po Petru Valdèsu (umro oko 1205. godine), bogatom trgovcu iz Lyona koji je, doživjevši duboko religiozno iskustvo, siromasima razdijelio cijelo svoje bogatstvo te prihvatio život siromaha i propovjednika. Zauzimali su se za povratak kršćanskom zajedništvu te za odbacivanje crkvene hijerarhije, tradicije, nekih sakramenata i kulta svetaca; tražili su naviještanje vjere na narodnom jeziku te su se protivili vjerovanju u čistilište. Željeli su da ih Crkva prizna, no papa ih je 1184. godine izopćio. Usprkos progonima uspjeli su se održati i proširiti na neke dijelove Češke, Moravske i Njemačke.

Od ostalih pokreta postojali su bogumili (krstjani), koji su bili sljedbenici umjerenih dualista. Nastali su na bugarsko-makedonskom području u desetom stoljeću. Nadalje, bosansko-humski krstjani (Crkva bosanska), religiozan pokret koji se razvio u okviru katoličke biskupije u Bosni u dvanaestom stoljeću. Kako navodi hrvatski povjesničar Franjo Šanjek pokret je težio izvornoj kršćanskoj praksi u duhu siromaštva i zajedništva.¹²

Dok je Crkva bila zauzeta sukobom oko investiture (sukob svjetovne i crkvene vlasti u jedanaestom stoljeću u Njemačkoj, i u Francuskoj i Engleskoj) te jačanjem vlastitih

¹⁰ *The Middle Ages: an encyclopedia for students*, s. v. „Cathars“.

¹¹ *Encyclopedia Britannica*, s. v. „Waldenses“, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/634415/Waldenses> (posjet 22.6.2013).

materijalnih pozicija, nova su se učenja trgovačkim putovima brzo širila Europom. Usporedo s pojavom heretičkih vjerovanja dolazi i do pojave čarobnjaštva. Za pontifikata pape Ivana XXII. (1316-1334) Inkvizicija je vodila postupke protiv lažnih proricatelja budućnosti, čarobnjaka, vračara, zazivača duhova, svetogrdnika i sl.¹³ Postupanje Inkvizicije protiv takvih pojava obradit će se u poglavlju o djelovanju Inkvizicije u kasnijim stoljećima.

¹² Franjo Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1991) 122.

¹³ Franjo Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988) 257.

3. INKVIZICIJA – BISKUPSKA, RIMSKA I ŠPANJOLSKA

U ovom poglavlju opisat će se okolnosti nastanka i povijesni tijek pravnog ustanovljenja triju inkvizicija biskupske, rimske ili papinske te španjolske inkvizicije. To su bili crkveni sudovi osnovani za borbu protiv heretičkih vjerovanja u srednjem vijeku na području današnje Europe.

3.1 Biskupska inkvizicija

Papa reformator Grgur VII. (1073-1085) želio je ispraviti ono što je smatrao neprihvatljivim nedostacima unutar klera i vratiti duhovni kredibilitet Crkvi. Posebno je zabrinjavajućim smatrao svjetovni utjecaj u crkvenoj organizaciji koji se očitovao u prodavanju i kupovanju crkvenih službi. Također je nedopustivim smatrao nepoštivanje zavjeta čistoće kod pojedinih svećenika i opata. Papa i njegova kurija potakli su široku reformu dajući nove smjernice koje zabranjuju takvo ponašanje svećenstva, izuzimaju crkvena dobra i službe iz domene svjetovnih vlasti dajući istovremeno prednost religijskom autoritetu nad svjetovnim.¹⁴ Reformirao je redovničke redove i osnovao nove, poticao moral u svećenstvu kroz poštivanje zavjeta.

Vjernici su željeli uistinu živjeti kršćanskim životom na zemlji poštujući sva pravila, ali su isto zahtijevali i od svoga klera. *Vita apostolica*, život temeljen na evanđeljima, a imitirati život apostola postao je uzor kojemu treba težiti. Walter L. Wakefield zaključuje kako je gregorijanska reforma potrebu da se živi kršćanskim životom izvela iz okvira opatija i katedrala te time pobudila potrebu za propovijedanjem evanđeoskog puta i ispovijedanje siromaštva širem krugu vjernika.¹⁵ Kako je propovijedanje o savršenom kršćanskom životu, dostizanje spasenja kroz pokajanje, čistoću, asketizam i siromaštvo bilo dostupno širim slojevima društva, probudile su se težnje koje nisu mogle biti zadovoljene unutar onako ustrojene Crkve, a koje su ponegdje dovele do hereze, pogotovo kada su do kraja dvanaestog stoljeća direktno povezale čin potpunoga posvećenja vjeri s odricanjem od materijalnih dobara.

¹⁴ Wakefield, *Heresy, Crusade and Inquisition in Southern France 1100-1250* (1974), 19.

¹⁵ Ibid. 21.

Reformatorski elementi u crkvi u bliskoj su vezi s nastajanjem križarskog pokreta. Križarski pokret izraz je nove osjećajnosti kršćana, žrtvovanje za vjeru, ali je također prisutna i politička želja pomoći Bizantu protiv jakog muslimanskog pritiska s istoka.¹⁶ Papa Urban II. (1088-1099) svojim govorom na koncilu u Clermontu izazvao je vjerski zanos i tisuće dobrovoljaca željelo je krenuti u oslobađanje svetih mjesta, posebice Svete zemlje. Vjerska gorljivost, osnivanje viteških redova templara i ivanovaca, osnivanje novih redovničkih redova poput cistercita, razvoj rimskog prava, a posebno razvoj crkvenog (kanonskog) prava temeljna su obilježja tog vremena. Kako raste papinska moć crkveni sudovi postaju sve značajniji.

Inkvizicija je istražni crkveni sud s posebnim ovlastima osnovan u drugoj četvrtini trinaestog stoljeća koji za osnovni cilj ima suzbijanje heretičkih vjerovanja. Ime dolazi od lat. riječi *Inquisitio* koja označava pravni proces koji obuhvaća pronalaženje i ispitivanje pod zakletvom osumnjičenika za zločin hereze. U dvanaestom i ranom trinaestom stoljeću došlo je do pomaka u sudskom procesu. Umjesto da osoba tužitelj, kao do tada, sam optužuje (*accusatio*) i prijavljuje slučaj temeljeći svoju optužbu na „iskustvu iz prve ruke“, suci preuzimaju ulogu tužitelja temeljenu ne na „iskustvu iz prve ruke“ već na prikupljanju informacija o optuženiku i počinjenom zločinu. Krivnja ili nevinost su se dokazivale aktivnom istragom (*inquisitio*) suca o detaljima slučaja.¹⁷ Kako zaključuje Kolpacoff Deane, taj oblik vođenja procesa nije bio prikladan u istragama o unutarnjim vjerskim shvaćanjima i duhovnim osjećajima kršćana iako je za pozitivnu posljedicu imao činjenicu kako je uvođenjem nepristrane treće osobe u vidu suca pokušao ukloniti pristranost tužitelja koji je zapravo oštećena stranka u procesu i ne može biti nepristran. Cilj procesa bio je dobiti priznanje o grijehu, iza kojega je uslijedilo pokajanje i primjerena kazna kako bi se grešnik vratio pod okrilje Crkve. Ako se u tome ne bi uspjelo optuženika se moralo spriječiti da ne „zarazi“ ostale.¹⁸ Suđenja za herezu potpadala su pod jurisdikciju vjerskih sudova pri čemu se krivnja često dokazivala mučenjem, ali su postojale nejasnoće oko primjerene pokore ili kazne. Papa Aleksandar III. (1159-1181) 1163. godine na koncilu u Toursu poziva vladare da postupaju protiv osuđenih heretika *ex officio* dakle, po službenoj dužnosti, potičući utamničenje i zapljenu imovine kao oblike kažnjavanja¹⁹.

¹⁶ Ivo Goldstein i Borislav Grgin, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku* (Zagreb: Novi Liber, 2006), 246.

¹⁷ Kolpacoff Deane, *A History of Medieval Heresy and Inquisition* (2011), 99.

¹⁸ Wakefield, Walter L. „Inquisition“. U *Dictionary of the Middle Ages*, Volume 6.

¹⁹ Hubert Jedin, ur., *Velika povijest Crkve*, Sv. III/2 (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993), 121.

Objavom dekretala „*Ad abolendam*“ 4. studenog 1184. pape Lucija III. (1181-1185) i njemačkog cara Fridrika I. Barbarosse (oko 1122-1190) nađena je klasična formula, prema kojoj će Crkva, u procesualnom postupku heretike preslušavati i, ako je potrebno, osuditi, a izvršenje osude i kaznu prepustiti ili preporučiti svjetovnoj ruci „*ad brachium saecularae*“.²⁰ Taj dekretal koji se još naziva i *kartom Inkvizicije* pokušao je pravno regulirati sudbeno postupanje i donio je još jednu novinu: istraga se pokreće ne samo protiv heretika nego i protiv njihovih zaštitnika i pomagača. Sama provedba je tekla tako da svaki biskup imenuje po jednog svećenika koji će, potpomognut nekolicinom svjetovnjaka pokrenuti postupak protiv heretika u svojoj dijecezi. Biskupima kojima je osnovna zadaća skrb o dušama svojih vjernika također je naloženo da moraju ići u inspekciju župa, vizitaciju, barem jednom godišnje. Tijekom tog posjeta moraju se prokazati osumnjičeni heretici. Optuženici koji ne dokažu svoju nevinost moraju biti „primjereno kažnjeni“ ali se u daljnju razradu tog termina nije ulazilo. Svjetovno pravo određuje kako to može biti vješanje, utamničenje, izgon, novčane globe, gubitak civilnih prava, ili zapljena imovine. Time je ustanovljena biskupska inkvizicija koja se u suradnji sa svjetovnim vlastima trebala boriti protiv hereze.

3.2 Rimska ili papinska inkvizicija

Papa Inocent III. bio je suočen s velikim kršćanskim zanosom i jačanjem krivovjernih sekta. Osim toga biskupska inkvizicija kao dotadašnji oblik borbe protiv krivovjernih, pokazala se nedostatnom, posebno jer su sami biskupi, a i oni svećenici koje bi ovi imenovali kao suce u procesima, bili nedovoljno teološki obrazovani i potkovani za istraživanje i procesuiranje heretičkih misli i vjerovanja. Papa je pooštrio sudski postupak protiv krivovjeraca i uveo neke novine.

Dekretalom „*Vergentis in senium*“ iz 1199. godine utvrdio je zakonsku osnovu za konfiskaciju imovine osuđenih heretika, a dekretalima „*Licet Heli*“ iz 1199. godine i „*Qualiter et quando*“ iz 1206. godine dao je precizne upute za vođenje istražnog postupka. U dekretalu „*Vergentis in senium*“ prvi se puta izjednačava hereza s „*crimen laesae maiestatis (zločinom povrede veličanstva)*“,²¹ termin koji je preuzet iz rimskoga prava, što daje

²⁰ Ibid. 100.

²¹ Ibid. 188.

legitimitet vojnim pohodima protiv heretika, kao što je albigenški križarski rat 1209. godine u južnoj Francuskoj koji završava istrebljenjem katara na tom području.

Na IV. lateranskom koncilu 1215. godine papa Inocent III. traži da se: „*osuđeni predaju svjetovnim vladarima i njihovim izvršiteljima vlasti, koji će na njih primijeniti zasluženu kaznu.*“²² Suradnja dakle, svjetovnih i crkvenih vlasti bila je ključna za uspješnu borbu protiv hereze. Odredbe protiv hereze iznesene u ranije spomenutim dekretalima podignute su na razinu općih crkvenih zakona²³ i time započinje proces razvoja rimske ili papinske inkvizicije kao samostalne ustanove. Odredbe o progonu i kažnjavanju heretika uvode se u zakonodavstva tadašnjih država. Car Fridrich II. (1194-1250) je, poštujući odredbe Lateranskog koncila o angažmanu svjetovnih vladara u sprečavanju hereze, pretvorio duhovni grijeh hereze u građanski zločin. Nadalje, 1224. godine je u obraćanju svom legatu u Lombardiji, biskupu iz Magdeburga, prvi puta izričito kao kaznu za zločin hereze naveo smrt spaljivanjem na lomači.²⁴

Papa Grgur IX. još više pojačava pritisak na heretike i razvija zakonodavstvo. U svoj „Registar“ (skup odredaba iz siječnja i veljače 1231. godine) uvodi odredbe kojima zaključuje osnovno zakonodavstvo što se tiče samog inkvizicijskog procesa:

- zabrana javnih i privatnih razgovora o vjeri među laicima
- zabrana sudske pomoći optuženima i priziva
- zabrana crkvenih pogreba smaknutih
- 8 dana za izvršenje smrtne kazne spaljivanjem na lomači
- društveni bojkot prema potomcima osuđenog
- uništenje pokretne imovine krivca, uhićenje rodbine
- denuncijantima dodjeljuje 1/3 imetka optuženog
- protjerivanje pristaša osuđenog iz grada uz konfiskaciju trećine njihova posjeda
- osuđeni moraju nositi križ na odjeći
- tajnost procesa i imena svjedoka
- ekshumacija heretika koji nisu bili otkriveni za života.²⁵

²² Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata* (1988), 249.

²³ Jedin, *Velika povijest Crkve*, (1993), 248-249.

²⁴ Michael Tavuzzi, *Renaissance Inquisitors: Dominican Inquisitors and Inquisitorial Districts in Northern Italy, 1474–1527* (Boston: Brill, 2007), 37.

Bulom „*Ille humani generis*“ od 8. veljače 1232. godine papa Grgur IX. je odredio da se istražni postupak povjerava papinim legatima – inkvizitorima, u prvom redu dominikancima (nešto kasnije i franjevcima) te je ustanovio inkvizicijske sudove. Pod nazivom rimska inkvizicija, „Sveta služba“ (*Sanctum officium*) postala je trajna ustanova za borbu Crkve protiv hereze. Inkvizitori su postupak vodili na poseban način koji nije davao velike šanse za oslobađajuću presudu. Svjedoci su pojedinačno tajno ispitivani, optuženi se nije mogao suočiti s tužiteljem i dokazima protiv sebe. Također uvijek je bilo potrebno ishoditi priznanje. Za razliku od suvremenog prava gdje je svatko nevin dok mu se ne dokaže krivnja, inkvizicijski sudovi imali su obrnutu praksu, dakle, svatko je kriv dok mu se ne dokaže nevinost, a dokazati nevinost bilo je praktički nemoguće. No ne može se tvrditi kako je izricanje smrtne osude bio glavni cilj inkvizicije. Ona se izricala jedino u slučajevima ponovljenog suđenja za herezu ili kod optuženika koji su tvrdokorno nijekali optužbu.²⁶ Najčešće osude bile su zatvorske kazne, pokore hodočašćem na sveta mjesta ili javno priznanje grijeha.

Za vrijeme pontifikata pape Inocenta IV. (1243-1254) dovršeno je oblikovanje Inkvizicije kao institucije. U buli „*Ad extirpanda*“ od 15. svibnja 1252. godine inkvizitorima je dopušteno upotrijebiti fizičku torturu u postupku ispitivanja. No iako to zvuči kao pooštrenje odredbi, u stvarnosti je papina politika ublažila postupak i amnestirala sve koji bi se unutar godine dana vratili pod okrilje Crkve, a također je ukinuto uhićivanje rodbine uvedeno 1231. godine.

3.3 Španjolska inkvizicija

Španjolska inkvizicija imala je i vjersku i svjetovnu funkciju. Prvenstveno je to bio sud podređen kruni s osnovnom zadaćom iskorijeniti herezu i povratiti poslušnost Crkvi. Okolnosti nastanka vezane su za dugotrajnu borbu protiv muslimana i Židova na području Pirenejskog poluotoka. U Španjolskoj od trinaestog stoljeća papinsku ili rimsku inkviziciju vode dominikanci. Bulom pape Siksta IV. (1471-1484) „*Exigit Sinceras Devotionis Affectus*“ od 1. studenog 1478. godine, osnovan je inkvizicijski sud u Castilli. Breveom (kratka službena isprava, osobito papinska) od 11. veljače 1482. godine papa je na području Pirenejskog poluotoka odobrio djelovanje sedmorice inkvizitora na čelu s Tomásom de

²⁵ Ibid. 251-253.

²⁶ Goldstein i Grgin, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku* (2006), 299.

Torquemadom, a s ciljem obrane kulturnih i religioznih vrijednosti katolicizma tijekom vrhunca rekonkviste²⁷. Time je stvorena španjolska inkvizicija.

U Inkviziciji španjolski vladari vidjeli su moćno sredstvo društvene kontrole protiv neposlušnog plemstva, a osim toga glavna zadaća bila joj je borba protiv obraćenih Židova, marana („marranos“, od „marrano“ svinja) i muslimana („moriscos“, od „Moro“ Maur). Za Židove se smatralo kako su samo prividno obraćeni te kako i dalje obavljaju vjerske obrede svojih predaka. Također Inkvizicija u Španjolskoj procesuirala je kršćane optužene zbog krivovjerja (protestante), alumbrados (iluminati), vještice te moralno neprihvatljivo ponašanje kao što je bigamija, psovanje, razne perverzности, pljačkaše crkava, svećenike koji nisu poštovali zavjet čistoće, mistike, i sl.²⁸ Uglavnom glavna značajka španjolske inkvizicije jest kako je bila korištena za državne interese jednako kao i za borbu protiv krivovjernika.

Na čelu Inkvizicije nalazio se vrhovni (veliki) inkvizitor koji je bio na čelu Vrhovnog savjeta Svete Inkvizicije (španj. Consejo Supremo de la Santa Inquisición, skraćeno la Suprema). Velikog inkvizitora imenovao je kralj u ime pape. Savjet se sastojao od sedam članova zajedno s velikim inkvizitorom. Kako navode Guy i Jean Testas, u Madridu se osim ovih sedam članova nalazilo još nekoliko službenika suda: tajnik, dva tajnika Savjeta, jedan policijski časnik (*alguazil mayor*), *receptor* (upisivao je slučajeve i žalbe), dva izvjestitelja (*relatores*), jedan *solicitador* (organizator potjera i privođenja), nekoliko stručnjaka s područja teologije, četiri sudska ovrhovoditelja te brojni *familiares*.²⁹ Ukupno je bilo četrnaest stalnih inkvizicijskih sudova u Španjolskoj, po tri u Portugalu i Americi te dva u Italiji. Također su mogli biti ustanovljeni posebni sudovi ako bi se ukazala potreba, a postojala je i pomorska Inkvizicija koja je optuženike predavala sudovima koji su bili najbliži luci iskrcaja. Tijek inkvizicijskog postupka kod španjolske inkvizicije, pritvaranje optuženika, upotreba torture, uvjeti u zatvorima i osude bili su slični kao i kod papinske inkvizicije koji će biti opisani kasnije u tekstu na primjeru iz južne Francuske. Španjolska inkvizicija djelovala je neprekinuto gotovo četiri stoljeća ili točnije 356 godina. Godine 1813. Napoleon je suspendirao Inkviziciju, a 1834. godine regentica Marija Kristina u ime kraljice Isabelle II. (1830-1904) formalno i definitivno ukinula je španjolsku inkviziciju. Jurisdikcija o pitanjima vjere vraćena je pod ingerenciju biskupa, imovina je stavljena pod upravljanje kraljevske

²⁷ Rekonkvista - pokret Španjolaca i Portugalaca kako bi protjerali Maure (islamske Arabe) s Pirenejskog poluotoka, u vjerskom smislu sukob katoličanstva i islama; traje od 9. do kraja 15. stoljeća

²⁸ Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata* (1988), 253.

riznice, a službenici umirovljeni. Godine 1865. pravno je ukinut „Statut o čistoći krvi“, prvi puta objavljen u Toledu 1449. godine te je time uklonjena i stigma koja je bila temelj za progone Židova i Maura.³⁰

Iako španjolska inkvizicija nije glavni predmet ovoga rada, trebalo bi izdvojiti mišljenje britanske povjesničarke Helen Rawlings koja u svom djelu *The Spanish Inquisition* zaključuje otprilike ovako: Inkvizicija u Španjolskoj nikada neće moći u potpunosti izbjeći kontroverze koje okružuju njezine aktivnosti niti opravdati svoja djela, recentna istraživanja omogućila su stvaranje nešto uravnoteženije slike njene prirode i dosega njezinog stvarnog autoriteta. Ne može se joj se odreći pokora, ali ne treba je niti baciti na lomaču.³¹

3.4 Zaključak

Biskupskom inkvizicijom istražni procesi protiv hereze u nadležnosti su lokalnih biskupa, a izvršenje presuda i kazne u domeni su svjetovnih vlasti. Takav način često nije davao rezultate jer su lokalni biskupi bili pod prevelikim pritiskom područnih vladara koji su ili heretike štitili ili iskorištavali postupke za svoje privatne interese, ali biskupi nisu bili niti dovoljno teološki obrazovani za mukotrpno isljeđivanje i dokazivanje heretičkih uvjerenja. Papinska ili rimska inkvizicija, određuje kako je istražni postupak, presuda i njezino izvršenje isključivo u domeni crkvenih vlasti, a njihovo provođenje povjereno je prosjačkim redovima, dominikancima i franjevcima, koji su bili neovisni o lokalnim utjecajima te izuzeti od biskupske vlasti i podređeni direktno papi što je eventualne pritiske na biskupe učinilo uzaludnima. Istražni postupak provode imenovani inkvizitori prema točno utvrđenim pravilima. Svjetovna vlast surađuje s Inkvizicijom u pitanju provedbe dodijeljene kazne.

Španjolska inkvizicija osnovana je više od dva stoljeća nakon papinske. Podređena je svjetovnoj vlasti tj. španjolskoj kruni i trebalo bi je promatrati kao zasebnu ustanovu koja je iskorištena za borbu protiv hereza jednako kao i za obranu političkih interesa Španjolske monarhije te bi se, kako navode Guy i Jean Testas, mogla smatrati i dobro uhodanim sustavom društvene kontrole.³² U organizacijskom smislu bila je samodostatno tijelo. Na čelu vijeća nalazio se je vrhovni inkvizitor koji je provodio sudske procese. Oni su se odvijali na

²⁹ Guy Testas i Jean Testas, *Inkvizicija* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1982), 126.

³⁰ Helen Rawlings, *The Spanish Inquisition* (Oxford: Blackwell Publishing, 2006), 144.

³¹ Ibid. 156.

sudovima prema točno određenim pravilima uz pomoć sudskih službenika. Bila je autonomna u izricanju presuda i određivanju kazni.

Zajedničko svim navedenim inkvizicijskim ustanovama jest kako su to organizirani, samostalni crkveni sudovi osnovani prvenstveno za suzbijanje heretičkih vjerovanja. Na čelu sudskog vijeća papa je imenovao inkvizitore koji su uz pomoć sudskih službenika pozivali osumnjičenike, provodili istražne procese prema precizno određenim pravnim propisima, donosili presude i brinuli se o njihovu provođenju. Biskupska i papinska inkvizicija bile su crkvene ustanove dok je španjolska inkvizicija bila državna ustanova.

³² Testas i Testas, *Inkvizicija* (1982), 116.

4. ALBIGENŠKI KRIŽARSKI RAT 1209-1229

U dvanaestom i trinaestom stoljeću zemlje južne Francuske bile su podijeljene između grofova Toulouse i Foix te vikonta Trencavel. Karakterizirala ih je snažna neovisnost i gusta mreža lokalnih saveza. Kulturna i politička raznolikost, od ostalih zemalja na zapadu današnje Francuske, očitovala se i u imenu „Languedoc“ (franc. *langue d' oc* ili *Occitan*, „jezik oc“). Obuhvaćala je zemljopisni položaj od Sredozemnog mora na jugu do rijeke Dordogne na sjeveru te od Avignona na istoku i Pireneja na zapadu. Povjesničari razloge za pojavu raznih vrsta pobožnosti na području juga Francuske nalaze u rascjepkanosti političke vlasti, raznim socioekonomskim uvjetima, popustljivosti biskupa i svećenika, pojavi antiklerikalizma, prijatni ratnih razaranja, čvrsto povezanim obiteljskim vezama i tolerantnom stavu plemstva i građana po pitanjima vjere.³³ Sredinom dvanaestog stoljeća nova dualistička hereza, katarstvo, proširila se sa sjevera na jug Europe. Do kraja stoljeća organizirali su se na područjima Toulouse, Carcassonne i Albe i zaprijetili autoritetu katoličke crkve na tom području.

Neposredan povod pokretanju križarskog rata protiv heretika na području juga Francuske bio je ubojstvo papinog poslanika, cistercitskog svećenika Pierra de Castelnaua 14. siječnja 1208. godine. Papa Inocent III. optužio je u pismu grofa Rajmonda VI. Tuluškog (1156-1222) kao sudionika u njegovu ubojstvu.³⁴ Godine 1209. godine na poziv pape pokrenut je vojni pohod koji je u početku vodio papin legat Arnold Aimery. Odaziv je bio velik posebno u sjevernim krajevima. U međuvremenu je grof Rajmond VI. zatražio i dobio papin oprost, uz brojne ustupke biskupima, a vojska je krenula na susjedno područje pod upravom vikonta Rajmonda Rogera Trencavela. U kolovozu 1209. godine vikont se predao, a njegove zemlje dobio je Simon od Montforta koji je stao na čelo križarske vojske i poveo je dalje na jug u rat protiv heretika.³⁵ Albigenški križarski rat može se podijeliti u tri faze:³⁶ prva je od 1209.-1215. godine u kojoj je većina područja Languedoca pala pod vlast križarskih osvajača, a na IV. lateranskom koncilu potvrđeno je vlasništvo Simona od Montforta nad posjedima tuluških i trencavelskih grofova; druga je od 1216. do 1225. godine kada dolazi do ustanka i otpora heretika, umire Montfort; i treća je od 1226. do 1229. godine kada je otpor ugušen i križari

³³ Kolpacoff Deane, *A History of Medieval Heresy and Inquisition* (2011), 36.

³⁴ Mark Gregory Pegg, *The Corruption of Angels, The Great Inquisition of 1245-1246* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2001), 4.

³⁵ Ibid. 7.

³⁶ Wakefield, *Heresy, Crusade and Inquisition in Southern France 1100-1250* (1974), 97.

su pobijedili. Križarski rat protiv heretika na jugu Francuske pokazao se izuzetno okrutnim, s mnogo žrtava na obje strane, a vođa Simon od Montforta nemilosrdan osvajač koji je ubijao redom sve pred sobom, bez obzira na vjeru.³⁷ Mirom u Parizu od 12. travnja 1229. godine grof Rajmond VII. Tuluški (1197-1249) obvezao se priznati francuskog kralja Luja IX. (1214-1270) kao svog suverena prepustivši mu otprilike dvije trećine posjeda svog oca, obećao je podupirati Crkvu i progoniti heretike.³⁸ U to je vrijeme do kraja formirana papinska inkvizicija i procesi protiv heretika provode se na cijelom području Languedoca. Inkvizicija nije mogla pravilno raditi bez suradnje svjetovnih vlasti. Pogubljenja su se odvijala po nalogu grofovskog ureda u Toulouseu i kraljeva upravitelja dvora u Carcassoneu. Grof Rajmond VII. surađivao je kako je u kojem trenutku politički procijenio važnost te suradnje. U godinama 1232. i 1233. pomagao je pri hvatanju heretika i izdao svoja pravila za procesuiranje heretika, a do 1234. godine žalio se na ilegalno postupanje redovnika, a još nekoliko godina kasnije tražio je da se opozovu ili podrede biskupovoj kontroli.³⁹

Posljednji znaci otpora francuskoj vlasti na području Languedoca dogodili su se 1240. i 1242. godine. Godine 1240. invazija pod španjolskim vodstvom pokušala je povratiti posjede grofa Trencavela ali je naišla na jak otpor kraljevih trupa. Godine 1242. grof Rajmond VII. pridružio se engleskom kralju Henriku III. (1207-1272) u ratu protiv francuskog kralja Luja IX. Nakon poraza Engleza prema odredbama mira morao je obećati kako će progoniti heretike, te je nakon 1243. godine ponovno surađivao s Inkvizicijom čak do te mjere da se žalio kako su suci preblagi. Oba pokušaja otpora rezultirala su odmazdom, pogotovo nad ruralnim plemstvom koje je podupiralo i štitilo heretike.⁴⁰ Inkvizicija je nastavila djelovati protiv heretika, procesi su se vodili prema točno utvrđenim pravilima, od sredine trinaestog stoljeća dozvoljena je i upotreba torture u postupku ishođenja priznanja i sve je to dovelo do nestanka heretičkih pokreta katara i valdenga s područja juga Francuske. Opadanje heretičkih pokreta nije u potpunosti dokinulo osnovne religijske impulse poput zahtjeva za moralnom reformom klera i dobrovoljnim siromaštvom, ali više nije bilo onakve organizacije kao tijekom dvanaestoga i trinaestoga stoljeća. Razlozi za to mogu se tražiti u nekoliko činjenica. Katarstvo je nakon 1224. godine prestalo razvijati intelektualni sadržaj kojim bi se suprotstavilo katolicizmu kakvog naučavaju prosjački redovi. Nadalje ne smije se podcijeniti djelovanje Inkvizicije koja zauzima središnje mjesto kada se radi o procesuiranju i proganjanu

³⁷ Goldstein i Grgin, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku* (2006), 298.

³⁸ Wakefield, *Heresy, Crusade and Inquisition in Southern France 1100-1250* (1974), 128.

³⁹ *Dictionary of the Middle Ages*, s. v. Inquisition

hereze, ali niti činjenica kako su katari nakon velikih progona plemstva 1240. i 1242. godine ostali bez glavnih zaštitnika i zagovornika, posebno u seoskim područjima.⁴¹ Wakefield kada govori o opadanju hereza kaže kako se to ne može smatrati velikom pobjedom Crkve već skupom niza faktora koji su za posljedicu imali centralizaciju autoriteta, gubitak fleksibilnosti i nemogućnost upijanja svježih ideja što je utrlo put pojavi protestantizma u šesnaestom stoljeću.⁴²

4.1 Žrtve inkvizicijskih postupaka u dvanaestom i trinaestom stoljeću u južnoj Francuskoj

Walter L. Wakefield procjenjuje kako je na svakih stotinu heretika kojima je izrečena presuda u Toulouseu i Carcassonneu sredinom trinaestoga stoljeća na jugu Francuske: 1 bio spaljen, 10 ili 11 zatvoreno, a ostali su dobili blaže kazne. Otprilike na svakih četvero koji su dospjeli u fokus interesa Inkvizicije, jedan je pobjegao. Te je podatke usporedio s presudama sačuvanim iz sudskih arhiva inkvizitora Bernarda Guidona između 1308. i 1323. godine.⁴³

smrt	42 (3 druga da se pogube ako ih se uhvati)
bjegunaca	40
posthumno osuđenih	69
kazna zatvora	307 (17 više da su preživjeli)
križevi	143
hodočašća	9

Navodi dalje, kako je od 930 presuda iz tog registra, 271 sa smanjenjem kazne od zatvora ka nošenju križa ili čak potpuni oprost od nošenja križa. Između 1300. i 1330. godine procjenjuje se kako je otprilike 650 ljudi optuženo za zločin hereze, a još 300 do 400 prokazano ali nisu izvedeni pred sud. Usporedi li se to s brojkom od 700 osuđenih pred sucem Peterom Seilom u razdoblju od 1241. do 1242. godine te brojkom od oko 5.000 ljudi ispitanih u razdoblju od 1245. do 1246. godine, može se zaključiti kako je početkom četrnaestoga stoljeća došlo do opadanja inkvizicijskog djelovanja.⁴⁴

⁴⁰ Wakefield, *Heresy, Crusade and Inquisition in Southern France 1100-1250* (1974), 153.

⁴¹ Ibid. 190.

⁴² Ibid. 191.

⁴³ Ibid. 193.

⁴⁴ Ibid. 189.

Podaci preuzeti samo iz arhiva Inkvizicije nisu potpuni jer u njima nema podataka o samostalnim progonima koje su poduzimale svjetovnih vlasti. U južnoj Francuskoj pod vlašću grofa Rajmonda VII. Tuluškog zabilježene su žalbe protiv njega zbog okrutnosti i nepoštovanja suda. Navodi se kako je neke zarobljenike mučio i zatvarao bez znanja inkvizicijskog suda ili provođenja sudskog postupka. Nekih dvije stotine neobraćenih katara spaljeno je 1244. godine nakon pada njihove utvrde Montségur. Nadalje, 1249. godine spaljeno je po grofovom nalogu još osamdeset ljudi, za koje se procjenjuje kako bi, da su dospjeli do suda, dobili kao presude samo zatvorske kazne.⁴⁵ Wakefield zaključuje kako je na tome području nakon 1240. godine više ljudi pogubljeno zbog zločina hereze samostalnim postupanjem svjetovnih vlasti nego što ih je predano na izvršenje smrtne kazne po presudama inkvizicijskog suda.⁴⁶ Nakon polovice četrnaestog stoljeća došlo je do opadanja velikih heretičkih pokreta katara i valdenga na području Languedoca, a s time se smanjilo i djelovanje Inkvizicije na tom području.

⁴⁵ *Dictionary of the Middle Ages*, s. v. Inquisition

⁴⁶ Wakefield, *Heresy, Crusade and Inquisition in Southern France 1100-1250* (1974), 185.

5. ORGANIZACIJA INKVIZICIJSKIH SUDOVA I VOĐENJE POSTUPKA

U pokrajini Languedoc u južnoj Francuskoj tijekom trinaestog stoljeća utvrđeni su postupci koji su imali utjecaja na sve kasnije sudove, a njihovi sačuvani arhivi izuzetno su važan izvor informacija. Opis organizacije sudova i vođenje inkvizicijskog procesa temeljen je na podacima iz te regije kako ih u svojim radovima navode autori Wakefield⁴⁷ i Kolpacoff Deane.⁴⁸ Također i autori Guy i Jean Testas⁴⁹ precizno opisuju tijekom inkvizicijskog postupka i okolnosti u kojima djeluju inkvizicijski sudovi.

5.1 Inkvizicijski sudovi

Koncil u Toulouseu 1229. godine ustanovio je po prvi puta *trajno sudište*, trajni zbor sudaca s delegiranim biskupskim punomoćima koji je imao zadatak pronalaziti i voditi procese protiv heretika. Prvi inkvizitori koje je imenovao papa bili su Conrad iz Marburga u Njemačkoj 1231. godine i dominikanski redovnik Robert le Bougre u južnoj Francuskoj 1233. godine. Zbog svoje strogoće i sami su bili optuženi da su svoje istrage temeljili na lažnim optužbama te je Conrad ubijen, a Robert suspendiran iz službe. Redovnici pustinjačkog reda dominikanaca poslani su 1233. godine u južnu Francusku kako bi pomogli tamošnjim biskupima u borbi protiv hereze. U sljedećim mjesecima osnovani su sudovi u Provansi, Montpellieru i Toulouseu, 1237. godine osnovan je sud u Carcassoni; nadalje osnivaju se sudovi i u središnjoj Italiji (1235. godine) i Lombardiji (1237. godine) te u drugim krajevima. (Prilog 1) Franjevci početkom trinaestog stoljeća upravljaju sudovima u pokrajinama Savoy i Dauphine, u središnjoj i južnoj Italiji te na Siciliji.⁵⁰

U Njemačkoj nakon 1233. godine ima malo podataka o progonima osim tijekom 1260-tih. Početkom četrnaestog stoljeća crkveni i svjetovni službenici provode istrage, a papini inkvizitori jačaju svoje djelovanje tek krajem tog stoljeća. Imenovani su još inkvizitori za udaljena područja poput Norveške, Tunisa, Maroka ili Armenije, ali nisu imali veliku važnost. U Engleskoj Inkvizicija nikada nije bila ustanovljena zbog relativno rijetkog pojavljivanja hereza, te pape nikada nisu zahtijevale uvođenje inkvizicijskih sudova.⁵¹

⁴⁷ *Dictionary of the Middle Ages*, s. v. Inquisition

⁴⁸ Kolpacoff Deane, *A History of Medieval Heresy and Inquisition* (2011), 108-115.

⁴⁹ Testas i Testas, *Inkvizicija* (1982), 53-76.

⁵⁰ *Dictionary of the Middle Ages*, s. v. Inquisition

⁵¹ Goldstein i Grgin, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku* (2006), 300.

5.2 Optužbe

Hereza se navodi kao osnovni razlog za utemeljenje Inkvizicije i njenih sudova u dvanaestom i trinaestom stoljeću. Tijekom četrnaestog stoljeća pa nadalje, nije samo prelazak na drugu vjeroispovijest heretički čin koji treba strogo kazniti već je to bilo i čarobnjaštvo. Čarobnjaštvo je karakteriziralo dvostruko heretičko ponašanje: jedno je bilo idolopoklonstvo, dakle, hereza, a drugo je bilo apostazija, odricanje od kršćanske vjere.⁵² U praksi je Inkvizicija imala nekoliko predodžbi o čarobnjacima, a to je pretpostavka tajnih noćnih sastanaka s vragom („sabat“) i letenje do mjesta tih sastanaka. U pravilu kod svih procesa protiv čarobnjaka i/ili vještica nalazimo takav stereotipan opis djela koja im se stavljaju na teret.

5.3 Sudski postupak

Sudski postupak vodili su dvojica inkvizitora koji su imali jednake ovlasti, ali također svaki je mogao raditi i sam ako je bilo potrebno. Često su se selili sa skupinom pisara i drugih službenika suda iz mjesta u mjesto. Ponekad bi inkvizitor i njegova pratnja bez upozorenja ušli u neki grad, mjesto ili sveučilište, a ponekad je dolazak najavljivan u misama te oglasima na crkvenim vratima. S obzirom na to kako je putovanje iziskivalo velike troškove, a također je bilo i opasno, od 1244. godine smanjeno je kretanje inkvizitora te su svjedoci pozivani pred njih, ponekad i iz poprilično udaljenih krajeva.⁵³

Inkvizitor bi po dolasku pozvao stanovnike i lokalne klerike na zajedničku misu na kojoj bi govorio o svom poslanju, a potom bi sve koji su željeli priznati krivnju za herezu pozvao da to i učine. Dolazak bi bio obavezan, a nepojavljivanje je u pravilu bacalo sumnju na takve ljude. Sve je to ponavljano više puta kroz propovijedi lokalnog svećenstva, a koji su također donosili pozive osumnjičenicima koje bi inkvizitori označili. Djevojčice do 12 i dječaci do 14 godina starosti bili su izuzeti iz istraga. Ako se osumnjičeni ne bi odazvali pozivu riskirali su kaznu izopćenja iz Crkve. Osumnjičenima za herezu bilo bi dodijeljeno „vrijeme milosti“ (15 do 30 dana) da se predaju. Ako bi se predali i priznali grijeh hereze, bili bi ponovo primljeni u okrilje Crkve, i izuzeti od teških kazni. Optužene su svjetovne vlasti ili svećenstvo dovodili

⁵² Vladimir Bayer, *Ugovor s đavlom: procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj* (Zagreb: Informator, 1982), 113.

⁵³ Testas i Testas, *Inkvizicija* (1982), 55.

pred inkvizitore; postojali su čak i nekolicina profesionalnih lovaca na heretike nakon što je 1229. godine propisana nagrada za njihovo hvatanje.⁵⁴

Povremeno zbog straha od osude, tobožnji heretik se obratio i molio da bude primljen nazad u okrilje Crkve. Cijena odrješenja grijeha bila je prokazati sve svoje istomišljenike i suradnike. Takve objave izazivale su paniku među onima koji su mogli biti prokazani, a neki obraćenici su bili toliko „uslužni“ te su zapošljavani kao zaposlenici suda. Ako bi pojedinca optužile dvije osobe, morao se pojaviti na sudu ali se imena tužitelja i svjedoka nisu spominjala. Ako bi pokušao pobjeći, javno se pozivao na sud tri nedjelje za redom, a ako se nije odazvao, proglašen je izopćenikom i otpadnikom i svima je pod prijetnjom izopćenja bilo zabranjeno pružiti mu bilo kakvu pomoć. Ispitivanja su često bila duga i iscrpna, a za svrhu imali su samo jedno – priznanje krivice. Osumnjičenici su ponekad držani u strogoj izolaciji; katkada su ih vezivali lancima, uskraćujući im pravo na posjete; nerijetko su ih izgladnjivali. Ako bi pak osumnjičeni odbio priznati svoje grijeha, u pravilu je uvijek osuđen. Kako je ranije navedeno na inkvizicijskim sudovima vrijedilo je pravilo: svatko je kriv dok se ne dokaže da je nevin.

Dokazi su se također prikupljali i protiv pokojnika, a ako bi im se hereza dokazala, njihove kosti, ako bi ih mogli pronaći, bile su iskopane iz posvećenog tla, a njihova dobra konfiscirana.⁵⁵ Ispitivanje je bilo isto za uhvaćene osumnjičenike i za one koji su se sami odazvali pozivu i svima je bilo objašnjeno za što ih se tereti i bilo im je dozvoljeno vrijeme da odgovore na optužbe. Namjera ispitivanja, koje se odvijalo u prisutnosti najmanje dvaju svjedoka, bila je otkriti pogrešnu doktrinu i otkriti povezanost s hereticima i njihovim simpatizerima.⁵⁶ Bernard Guidon formulirao je u svojem inkvizicijskom priručniku „Postupak isljeđivanja krivovjerne opačine“ niz pitanja koja su se u postupku ishođenja priznanja postavljala pripadnicima različitih heretičkih sekti: valdenzima, vjernicima „manihejske sekte“, beginima i sl.⁵⁷ Svjedok je morao priznati vrijeme i mjesto kontakta s heretičkim propovjednicima, identificirati i ostale prisutne, opisati što se dogodilo i priznati jesu li bili uključeni u ikakve heretičke ceremonije, jesu li prihvatili kao neopozivu istinu išta od onoga što su heretici govorili, jesu li im pomagali ili ih na ikoji način štitili te jesu li poznavali nekoga tko je išta od navedenoga radio. Pitanja su postavljana na narodnom jeziku, a

⁵⁴ *Dictionary of the Middle Ages*, s. v. Inquisition

⁵⁵ Testas i Testas, *Inkvizicija* (1982), 74.

⁵⁶ Kolpacoff Deane, *A History of Medieval Heresy and Inquisition* (2011), 109.

odgovore su pisari bilježili na latinskom. Neki svjedoci su pokušali sakriti krivnju. Ponekad je postojao zavjet šutnje među svjedocima pod prijetnjom teške odmazde ako netko progovori. Nevoljni odgovor ili izbjegavanje odgovora moglo je dovesti do zadržavanja u pritvoru radi daljih ispitivanja. Vjerojatnije je kako je velika većina ljudi koji su svjedočili u općim pozivima odgovarala posve slobodno, vjerujući u svoju nevinost, a povezanost s hereticima bila je odlika manjine. Od oko 5600 svjedoka ispitanih u Toulouseu između 1245. i 1246. godine manje od 500 je priznalo raniju povezanost s hereticima.⁵⁸ Nekolicina ih je bila povezana s valdenzima, a neki od njih su, iako su krivnju poricali, svejedno bili proglašeni krivima. Oni koji su bili svjesni svoga grijeha dobili su izbor: mogli su ili pobjeći i time riskirati ozbiljnu kaznu ako ih se ulovi ili su se mogli nadati ublaženoj kazni ako priznaju. Na kraju svjedočenja, svjedok je prisegnuo odreći se hereze i pomoći u prokazivanju drugih heretika.

Optuženi za lakša nedjela su u pravilu čekali presudu na slobodi uz jamstvo prijatelja i rodbine kako će se odazvati pozivu na izricanje presude. Oni optuženi za teža nedjela u zatvoru su čekali presudu. Ispitivanje nije išlo u korist optuženih. Identiteti prokazivača bili su tajni kako ne bi došlo do odmazde. Inkvizitori su bili poznati da su optužene uvlačili u verbalne doskočice kojima nisu kao običan puk bili dorasli. Odvjetnici u pravilu nisu branili optužene jer su se mogli dovesti u situaciju da i sami budu optuženi kako štite heretike te je njihova uloga bila mala i najčešće se odnosila na nagovor optuženoga na priznanje krivice.⁵⁹ Dokazi su prihvaćani od heretika, pomagača, prijestupnika čak i od djece. Žalbe se u teoriji nisu prihvaćale, ali u praksi jesu. Mučenje, korišteno na svjetovnim sudovima za izvlačenje priznanja u početku se nije prakticiralo u južnoj Francuskoj, no jest u drugoj polovici trinaestog stoljeća. Nakon priznanja, pristupalo se izricanju presude.

5.4 Upotreba mučenja u sudskom postupku

Mučenje ili tortura stara je rimska pravna praksa koja je ponovno uvedena u sudski postupak u trinaestom stoljeću kako bi se lakše odlučivalo o krivnji u slučajevima hereze kada nije bilo prisutnih svjedoka. Pravila za njezinu primjenu jasno su određena.⁶⁰

⁵⁷ Testas i Testas, *Inkvizicija* (1982), 57.

⁵⁸ *Dictionary of the Middle Ages*, s. v. Inquisition

⁵⁹ Testas i Testas, *Inkvizicija* (1982), 59.

⁶⁰ Kolpacoff Deane, *A History of Medieval Heresy and Inquisition* (2011), 111.

Bulom „*Ad extirpanda*“ pape Inocenta IV. od 1252. godine dozvoljena je upotreba mučenja u procesu ispitivanja i ishođenja priznanja, ali bez prisutnosti inkvizitora tj. svjetovna vlast je provodila proces mučenja. Papa Aleksandar IV. (1254-1261) odredio je 1256. godine da inkvizitori jedan drugoga oslobađaju od neregularnosti tj. daju odrješenje grijeha u koji bi eventualno zapali vršeći svoju dužnost. Te odluke potvrdili su kasnije i pape Urban IV. (1261-1264) i Klement V. (1305-1314).⁶¹ Otada inkvizitori ili njihovi službenici sami propisuju i nadgledaju mučenje tijekom istražnog procesa. Tortura nije smjela biti nepotrebno okrutna i nije smjela nanijeti trajne ozljede, a prilikom ispitivanja zahtijevala se i prisutnost liječnika.

Kako je u početku na snazi bila tradicionalna crkvena zabrana prolijevanja krvi, koristile su se naprave za lomljenje kostiju, prstiju i ostali izumi koji su za posljedicu imali samo „slučajno“ istjecanje krvi, užarena kliješta koja bi odmah kauterizirala ranu te ne bi bilo krvi, dugotrajni boravak u lancima u samici, i sl. Prestankom zabrane, razvili su se i drugi oblici mučenja.⁶²

- bičevanje;
- kozlić;
- estrapada (vrsta vješala za istežanje udova);
- žeravica, žigosanje, paljenje;
- stavljanje u klade;
- mučenje vodom (nasilno ulijevanje u grlo, potapanje⁶³ ili prekrivanje lica tkaninom koja bi se polijevala i tako sprečavala disanje).

Ponešto rezerviraniji prema upotrebi mučenja u inkvizicijskom procesu bio je dominikanac, Nikola Eymerich (1320-1399), inkvizitor u Aragonu koji je u svom „*Directorium inquisitorum*“ („Priručnik za inkvizitore“) iz 1376. godine napisao kako istražitelj ne smije pribjegavati upotrebi torture osim u nedostatku drugih dokaza, te ako je osobno uvjeren da optuženi krije pravu istinu. Nadalje, zaključuje kako je tortura kao sredstvo prisile varljiva i neuspješna jer je slabe optuženike navodila da priznaju bilo što, dok hrabri heretici nisu

⁶¹ Bayer, *Ugovor s đavlom* (1982), 105.

⁶² Testas i Testas, *Inkvizicija* (1982), 62.

⁶³ Ako bi osuđeni plutao, bio bi proglašen krivim jer „Sveta voda ne želi primiti heretika“; ako bi potonuo (što bi se najčešće dogodilo), ili bi se utopio ili bi mučenje bilo nastavljeno do priznanja

popuštali.⁶⁴ Priznanja dana pod prisilom nisu se priznavala nego su morala biti ponovljena „dobrovoljno“ pa su pisari često takva priznanja upisivali kao spontana.⁶⁵

5.5 Presude

Na kraju sudskog postupka optuženi je doveden pred suce kako bi potvrdio svoju krivnju i izjavio kako prihvaća njihovu presudu jer se pokora nije mogla udijeliti bez volje da se tu presudu i prihvati. Presuda je izricana javno (Prilog 3) uz prisutnost mjesnog ordinarija biskupije na području na kojem je suđenje provedeno na posebnoj svečanosti koja se nazivala „opća opomena“ (*sermo generalis*), a održavala se obično nedjeljom.⁶⁶ Optuženi su poredani pred suce i službene svjedoke, a pozvani su kler, svjetovno vodstvo, kraljevi činovnici i naravno puk; održavalo se na glavnome trgu ili pred crkvom. Nakon objave eventualnih promjena (praštanja ili smanjenja) prethodno izrečenih kazni, sažetak krivičnih djela pročitana je na narodnom i na latinskom jeziku te je izrečena presuda.⁶⁷ Sudsko vijeće sačinjavali su, uz inkvizitore, i tzv. „dobri ljudi“ koje je inkvizitor pozivao u pomoć. Bili su tu svjetovni pravници, klerici, redovnici kojima se predstavljao sažetak rasprave ali bez imena svjedoka na temelju čega bi oni onda davali svoje mišljenje. Zatim je dolazilo proglašenje podijeljenih milosti, a osuđeni su se na koljenima odricali zablude hereze. Nakon toga slijedilo je nabranje kazni za osuđene heretike, od najlakših do najtežih.

5.6 Kazne

Inkvizitori su izricali prethodno odobrene kazne. Među blaže kazne spadaju: posjet crkvi u točno određene dane i blagdane u određenom vremenu gdje bi ih bičevao svećenik koji je vodio misu. Teže je bilo obavezno hodočašće, ponekad i više njih, na lokalna ili udaljena mjesta štovanja. To je bilo skupo, a značilo je i izostanak s posla i ostanak bez prihoda na neko dulje vrijeme (često i godinama). Hodočasnik je s puta morao donijeti i dokaz kako je zaista posjetio određeno mjesto štovanja. Česta kazna bila je nošenje raznih oznaka sramote: žutog križa (Prilog 2) na prednjoj i stražnjoj strani odjeće kako bi uvijek bio vidljiv, dvokraki križ koji su nosili krivokletnici i lažni tužitelji - ta je oznaka bila posebno zastrašujuća jer je izazivala prezir i zlostavljanje. Zatim, dva čekića od žutoga platna koji su

⁶⁴ Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru* (1991), 153.

⁶⁵ Testas i Testas, *Inkvizicija* (1982), 65.

⁶⁶ Ibid. 66.

⁶⁷ *Dictionary of the Middle Ages*, s. v. Inquisition

nosili zatvorenici na privremenoj slobodi i sl.⁶⁸ Navedene kazne bile su pokora te nisu mogle biti izrečene hereticima koji se nisu pokajali. U teoriji kazna smrti nije bila kazna izricana na inkvizicijskom sudu nego su inkvizitori povlačili zaštitu Crkve nad optuženikom, predajući ga civilnim vlastima kako bi ga kaznili uz praznu molbu da budu milostivi, a za koju su znali kako se neće uvažiti.⁶⁹

Recidivisti i uhvaćeni bjegunci doživotno su utamničeni. Novčane globe su nakratko ukinute 1243. godine no kasnije su vraćene i mogle su se izricati samo pokajnicima. Papa Honorije III. (1216-1227) odredio je 1226. godine kako se sve kuće u kojoj su heretici živjeli trebaju uništiti, ali se ta odredba ublažila kada se počelo s kaznom zapljene imovine.⁷⁰ Ako je optuženi umro prije pokore, njegovi nasljednici mogli su biti novčano kažnjeni. Kad bi pokojnik bio osumnjičen zbog hereze, Inkvizicija je započinjala proces u kojem bi ga rodbina mogla braniti; ako bi posthumno bio osuđen za najteže djelo koje bi uključivalo doživotni zatvor ili smrt, pokojnika se izopćilo iz Crkve, a njegovu se imovina zaplijenila. Njegove kosti bile bi ekshumirane i spaljene jer se zločin krivovjerja morao progoniti i preko smrti.⁷¹ Kako navode Guy i Jean Testas, inkvizitori nisu zatvor smatrali kaznom u pravom smislu nego sredstvom da pokornik postigne oprostjenje za svoj zločin.⁷² Vremenski ograničeno utamničenje dobili bi oni koji su u „vremenu milosti“ priznali svoj zločin, a vjernici koji bi priznali tijekom ispitivanja dobili bi kaznu *murus strictus* – uski zid (okovi i mračna samica) ili *murus largus* – široki zid (slobodniji režim zatvora). Doživotni zatvor također je bio česta kazna. Od svih kazni navedenih u „Postupku isljeđivanja krivovjerne opačine“ Bernarda Guidona, gotovo polovica, kako navodi Kolpacoff Dean,⁷³ bili su različiti tipovi utamničenja koje je gotovo redovito pratila kazna zapljene imovine. Usprkos njihovoj reputaciji strogoće, prvi su suci bili milostivi, često zamjenjujući smrtnu kaznu kaznom doživotnog zatvora; kazne su smanjivane i za one koji su surađivali sa sudom.

Određeni broj ljudi pobjegao je pred mogućnošću optužbe. Neki su pobjegli pri hvatanju, neki su podmitili čuvaru tijekom suđenja. Inkvizitori su se često zadovoljavali obećanjem kako će se optuženi pojaviti na suđenju ili na služenju kazne pa je bilo relativno

⁶⁸ Testas i Testas, *Inkvizicija* (1982), 72.

⁶⁹ *Dictionary of the Middle Ages*, s. v. Inquisition

⁷⁰ Testas i Testas, *Inkvizicija* (1982), 73.

⁷¹ Ibid. 73.

⁷² Ibid. 68.

⁷³ Kolpacoff Deane, *A History of Medieval Heresy and Inquisition* (2011), 114.

lako pobjeći. Bježanje je variralo u brojkama, a postojali su i profesionalni lovci na bjegunce. Dakako, ako bi ih se uhvatilo, riskirali su najteže kazne.⁷⁴

5.7 Suradnja svjetovnih vlasti i otpor Inkviziciji

Inkvizicija je, osim pomoći klera za svoj rad trebala i pomoć lokalnih vladara na čijem je području djelovala posebno jer je izvršenje kazne bilo u domeni svjetovnih vlasti. Nadalje, krivovjerno rušenje svih autoriteta ugrozilo je i njihov položaj. Sukladno odluci pape Inocenta IV. iz 1252. godine prema kojoj niti jedna teška kazna nije mogla biti izrečena bez suglasnosti biskupa na čijem je području sud djelovao, biskup je prisustvovao izricanju presude.⁷⁵ No nije sve prolazilo bez otpora. Biskupi su smatrali kako je imenovanje inkvizitora ograničavalo njihove ovlasti, a zbog strogoće pojedinih inkvizitora dolazilo je i do nemira u biskupijama i napada na inkvizitore i službenike suda.⁷⁶ Jača opozicija dolazila je iz gradova. Prizor smaknuća uznemiravao je stanovništvo, a zabrinjavala ih je i mogućnost konfiskacije imovine, uništenje kuća osuđenih heretika što bi i njihove nasljednike ostavilo bez imovine, tajnost procesa i nemogućnost suočavanja s tužiteljima te oduzimanje prava na žalbu što je bilo u suprotnosti s njihovim građanskim pravima koja su stekli gradskim poveljama.⁷⁷ Kao još jedan od oblika otpora bilo je odgađanje odlaska nekih osuđenika na hodočašće koje im je bilo određeno kao pokora.

5.8 Troškovi održavanja suda i stanje u kaznionicama

Troškovi su iziskivali velika odricanja lokalnih biskupa koji su u početku u potpunosti snosili sve troškove. Sud se često selio, trebalo je priskrbiti hranu i smještaj te plaću za njegove službenike. U Italiji je 1252. godine bilo određeno kako 1/3 iznosa novčanih globa i zaplijenjene imovine treba ići kleru kao pomoć u podmirivanju troškova inkvizicijskih sudova.⁷⁸ U južnoj Francuskoj te su troškove snosili i grofovi i kralj i biskupi u određenim dijelovima iako niti jedni nisu time bili zadovoljni.

Nedostatak kaznionica u koje bi bili smješteni bilo pritvorenici bilo osuđenici

⁷⁴ *Dictionary of the Middle Ages*, s. v. Inquisition

⁷⁵ Testas i Testas, *Inkvizicija* (1982), 65.

⁷⁶ *Ibid.* 29

⁷⁷ Wakefield, *Heresy, Crusade and Inquisition in Southern France 1100-1250* (1974), 142.

⁷⁸ *Dictionary of the Middle Ages*, s. v. Inquisition

predstavljalo je velik problem. U Toulouseu 1238. i 1241. godine inkvizitor je izrekao neke presude koje su navodile kako pokajnik mora darovati materijal za izgradnju kaznionice, a 1246. godine njegov nasljednik kupio je kuću koja je služila kao pritvor do suđenja.⁷⁹ Često nije mogla biti provedena presuda o boravku u samicama za najteže heretike jer jednostavno nije bilo mjesta. Ćelije su bile bez danjeg svjetla i zraka, zatvorenici u lancima i ovisni isključivo o dobrohotnosti (ili podmićivanju) čuvara. Pritužbe na neljudski tretman koje su potkraj trinaestog stoljeća doprle i do kralja i pape samo su odražavali pogoršanje stanja koje je postojalo i ranije.

5.9 Inkvizicijski arhivi i priručnici

Svaki sud imao je svoju arhivu u kojoj su bilježeni sudski procesi i priznanja. Dnevnik svakodnevnih zbivanja vodili su pisari i u njih upisivali lakše presude. Teže presude zapisivane su u potpunom, pravnom obliku. Također su prikupljane papine bule, dekretali, akti sudskog vijeća i konzultacije oko procedure s nadređenima i pravnim stručnjacima. Osim njih, inkvizicijski postupak razradili su i opisivali sami inkvizitori, teolozi i pravници povezani sa sudom.

Osobito su vrijedne upute o radu inkvizitora. Jedan od prvih „Processus inquisitionis“⁸⁰ koji su prikupili i sastavili suci Bernard iz Cauxa i John iz St. Pierreua, inkvizitori iz Carcassonne, nastao je između 1248. i 1249. godine. Bio je to jezgrovit opis modela istrage i izricanja presude. Papa Inocent IV. (1243-1254) naredio je njegovu izradu kako bi služio kao uputa redovnicima koje će u tom području procesuirati herezu. U njemu su autori naveli modele fraza i predložene oblike službenih obraćanja inkvizitora, pozive lokalnom stanovništvu na prokazivanje hereze, odricanje od hereze obavezno za sve tijekom mise, općenite fraze koje su se koristile pri ispitivanju, formulacije za odrješenje onih koji su priznali i koji su poslani na služenje kazne, sadržaj pisma koje hodočasnik nosi na hodočašće, formulacija presude kojom se osuđenik predaje u ruke svjetovnih vlasti da ga kazne spaljivanjem na lomači, formulacija presude za pokojnika koji će biti ekshumiran, savjet o točnom redosljedu procesa, zapljene imovine i opskrbi zatvorenika.⁸¹ Opširnije upute, posebice u Italiji, uključivale su i opise heretičkih sekta.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Wakefield, *Heresy, Crusade and Inquisition in Southern France 1100-1250* (1974), 250.

⁸¹ Ibid. 251.

Ranije je spomenut „Priručnik za inkvizitore“ iz 1376. godine, autora Nikolausa Eymericha (1320-1399), glavnog aragonskog inkvizitora koji je bio najprecizniji od svih uputa. Jedan od najpoznatijih i najzloglasnijih inkvizitora u ranijem razdoblju Inkvizicije bio je dominikanac Bernard Guidon (1261?-1331), koji je od 1307. godine bio glavni inkvizitor u Toulouseu. U djelu „Postupak isljeđivanja krivovjerne opačine“ (*Practica Inquisitionis heretice pravitatis*) napisanom oko 1320. godine, donosi prava i dužnosti inkvizitora, opisuje razne hereze, navodi slučajeve s kojima bi se inkvizitor mogao susresti u istrazi, objašnjava metodologiju ispitivanja, navodi mučenje kao legitimnu metodu ishođenja priznanja.⁸²

Najpoznatije djelo inkvizitorske literature, iako nastao gotovo sto pedeset godina kasnije, svakako je „Malj za vještice“ (*Malleus malleficarum*) dominikanaca Jacoba Sprengera (1436?-1494) i Heinricha Institoris (1430-1505) napisano 1486. godine. Ta dvojica dominikanaca bili su inkvizitori u dijecezi Kölna i Mainza u Njemačkoj u drugoj polovici petnaestog stoljeća. Bulom „*Summis desiderantes affectibus*“ papa Inocent VIII. (1484-1492) od 9. siječnja 1484. godine naložio im je i odobrio pravo da progone vještice, nazivajući ih „ljubljenim sinovima Crkve“. Tri su osnovne novine, u odnosu na dotadašnju literaturu, o kojima pišu ova dvojica inkvizitora:

- težište pojave čarobnjaštva prebacuje se sa „sabata“ dakle, sa sastanka s vragom na koji se dolijeće na metli, na sam ugovor s vragom i maleficij (bilo koji čin čarobnjaštva ili magije s ciljem nanošenja povrede ili smrti);
- progon i proces treba se prepustiti svjetovnoj vlasti;
- u pravilu se čarobnjaštvu odaju žene, a ne muškarci.

Možda će najbolje ilustrirati srž tog djela jedan citat: „...žene su u većoj mjeri podložne tjelesnoj strasti od muškaraca, kako se to vidi iz mnogih njenih putenih opačina. Valja također istaknuti da je taj poremećaj obilježen kod stvaranja prve žene, koja je oblikovana iz savinutog rebra, odnosno iz prsnog rebra koje je savinuto kao da je okrenuto od muškarca. A budući da je radi toga nedostatka ona nesavršena životinja, žena je uvijek prijetvorna.“⁸³

⁸² *The Original Catholic Encyclopedia*, s. v. „Bernard Guidonis“, http://oce.catholic.com/index.php?title=Bernard_Guidonis (posjet 27.6.2010).

5.10 Žrtve inkvizicijskih postupaka

Kada je riječ o ukupnom broju stradalih tijekom stoljeća u kojima je Inkvizicija djelovala nastaju velike razlike u tumačenjima, a koja su rezultat vremena u kojem su pojedine studije nastale, a vjerojatno i, vjerske provenijencije autora. Nadalje, intenzitet progona u dvanaestom ili trinaestom stoljeću nije istovjetan onom u šesnaestom ili sedamnaestom jer s pojavom reformacije dolazi do znatnog povećanja progona kako u katoličkim tako i u protestantskim zemljama.⁸⁴ Posebno je broj žrtava koji se tijekom vremena pripisivao Inkviziciji bio glavni razlog često pogrešne percepcije djelovanja Inkvizicije te će se stoga tom problemu posvetiti zasebno poglavlje.

⁸³ Heinrich Institoris i Jacob Sprenger, *Malleus maleficarum: Malj koji ubija vještice* (Zagreb: Stari grad, 2006), 146.

⁸⁴ Bayer, *Ugovor s đavlom* (1982), 168.

6. DJELOVANJE INKVIZICIJE U KASNIJIM STOLJEĆIMA. ČAROBNAŠTVO. ŽRTVE.

Tijekom četrnaestog i petnaestog stoljeća jača moć svjetovnih vladara i slabi moć Svete Stolice pa tako i Inkvizicije koja o njoj ovisi. U prvoj četvrtini četrnaestog stoljeća polako prestaju kontroverze i optužbe oko sudova u Albi i Carcassonnei i sve je manje sudskih procesa. Katarstvo je prestalo biti važan čimbenik u religijskom životu u južnoj Francuskoj. Bilo je još povremenih istraga i osuda ali do kraja četrnaestog stoljeća, iako sudovi i dalje postoje, njihova uloga slabi.⁸⁵ U četrnaestom i petnaestom stoljeću Inkvizicija se bavi i drugim heretičkim sektama poput spiritualaca, koji se u Italiji nazivaju još i fraticelijevci, a također se progoni i zločin čarobnjaštva. Istovremeno raste vjerska netrpeljivost prema Židovima i Maurima. Taj pokret antisemitizma ima svoje korijene u pojavi epidemije crne kuge polovicom četrnaestoga stoljeća jer su Židove optuživali kako su trovali vodu i hranu, a posebno ih se optuživalo za lažna obraćenja na kršćanstvo.⁸⁶

Kako je jačala moć svjetovnih vladara tako se i Inkvizicija ponekad iskorištavala za njihove političke interese. Takav je primjer proces protiv vitezova templara kojeg je vodio francuski kralj Filip IV. (1268-1314). Vitezovi templari bili su viteški red osnovan 1128. godine. Štitili su hodočasnike na putu prema svetim mjestima i preuzeli redovničke zavjete duhovne čistoće, siromaštva i poslušnosti. Vladari i pape dali su im niz povlastica koje su ih izuzimale iz svjetovne ili crkvene jurisdikcije.⁸⁷ Vremenom su se počeli baviti gospodarskim i novčarskim djelatnostima te su se jako obogatili, ali i time počeli gubiti ugled koji su imali u širim slojevima društva. Optužilo ih se za udaljavanje od vjere, za preveliku toleranciju spram muslimana i Židova, za pružanje utočišta katarskim uglednicima tijekom albigenškog križarskog rata. Kralj Filip IV. početkom četrnaestog stoljeća započeo je progone pod raznim optužbama od kojih je najutemeljenija ona za herezu. Nakon procesa red je ukinut 1311. godine, a sva njihova dobra prešla su pod vlast francuske krune.

Najopasnije krivovjerve u kasnom srednjem vijeku svakako je pokret čiji je intelektualni začetnik bio engleski profesor John Wycliffe (oko 1330-1384). On je naglašavao važnost Svetoga pisma i odbacivao je dio crkvene predaje i autoriteta koje je smatrao kako su

⁸⁵ *Dictionary of the Middle Ages*, s. v. Inquisition

⁸⁶ Testas i Testas, *Inkvizicija* (1982), 89.

proturječni osnovnim biblijskim porukama; osuđivao je bogaćenje Crkve i svećenstva; zaniijekao je pretvorbu tijela i krvi Krista u kruh i vino; osuđivao je prodaju oprosta (indulgencija).⁸⁸ Njegovi pristaše nazivali su se lolardima, a iz njegovih se učenje razvio husitizam u Češkoj.

6.1 Čarobnjaštvo

Kada se govori o magiji ističe se kako su ključne dvije stvari kontrola nad prirodom i korištenje sila koje su moćnije od čovjeka.⁸⁹ Život srednjovjekovnog čovjeka bio je nesiguran i nepredvidljiv, podređen prirodnim ciklusima na koje nisu mogli utjecati, bolestima koje nisu znali liječiti, bio je obilježen oskudicom, gladi, nasiljem i ratom. Privlačila ga je mogućnost upravljanja prirodnim pojavama kako bi si olakšao svakodnevni život, ali i mogućnost utjecaja na druge ljude u pitanjima ljubavi, strasti, bogatstva, pravde, osvete i na svim drugim aspektima ljudskog postojanja. Vjerovanje u snažne nadnaravne sile bilo je jedno od prvih obilježja ljudskoga društva te je želja da se takve sile ukrote i podrede svojoj vlastitoj volji, izuzetno primamljiva. Magija se definira kao pojam koji kategorizira širok spektar vjerovanja i postupaka koji obuhvaća astrologiju, alkemiju, čaranje, amajlije, prizivanje duhova, nekromanciju i trikove. Prakticiraju je podjednako laici i kler kao i obrazovani i neobrazovani društveni slojevi, a izvori za proučavanje te tematike nalaze se kako u znanstvenim raspravama i pravnim spisima, tako i u liturgijskim i književnim tekstovima te drugim dokumentima.⁹⁰

U dvanaestom i trinaestom stoljeću su se optužbe za magijsko djelovanje procesuirale rijetko i osnovna želja inkvizitora, kao uostalom i pri procesuiranju ostalih hereza, bila je da se optuženik pokaje i vrati u okrilje Crkve. Zločin čarobnjaštva smatrao se odricanjem od vjere, apostazijom, a optuženiku je trebalo ukazati na zabludu i vratiti ga na ispravan, kršćanski put. Početak četrnaestog stoljeća donio je pomak u shvaćanju čarobnjaštva kao zla koje treba iskorijeniti. Promjena u gledištu temeljila se i na činjenici kako je sukob papinstva i svjetovnih vladara, pojava crne kuge, povećanih ratnih aktivnosti doprinijela povećanoj nesigurnosti čovjeka te se počeo tražiti krivac za nesreću.

⁸⁷ Goldstein i Grgin, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku* (2006), 265.

⁸⁸ Ibid. 387.

⁸⁹ Kolpacoff Deane, *A History of Medieval Heresy and Inquisition* (2011), 185.

⁹⁰ Ibid. 186

Papa Ivan XXII. u instrukcijama sudu u Carcassonneu iz 1320. godine precizno navodi koga i zašto treba procesuirati:⁹¹

- one koji prinose žrtve demonima ili ih obožavaju; one koji im daju potpisane dokumente ili sklapaju s demonima posebne ugovore za koje smatraju kako su pravno valjani i obvezujući;
- one koji izrađuju ili druge tjeraju da izrađuju slike ili bilo što drugo što ih povezuje s demonima ili što demone tjera da čine maleficij;
- one koji zlouporabe sakrament krštenja tako što sami krste ili tjeraju druge da krste sliku načinjenu od voska; ili, u drugim okolnostima, tjeraju demone ili druge ljude da sami izrađuju takve slike; ili opetovano provode sakramente krštenja, zaređenja ili potvrde.

Također navodi kako te procese treba voditi prema svim pravilima postupanja protiv heretika. Papa dalje u dekretalu „*Super illius specula*“ iz 1326. godine ekskomunicira svakoga tko zaziva demone i s njima se povezuje i svakoga tko prakticira magiju.⁹² Na kraju četrnaestoga stoljeća inkvizitor Nicola Eymerich u djelu *Directorium inquisitorum* postavio je teološke temelje za povezivanje magije, demonologije i hereze te je ustvrdio kako je i samo prizivanje demonske snage, bez obzira na namjere, zabranjeno za kršćane.⁹³ Čarobnjaštvo je dakle, Crkva smatrala nedozvoljenom vezom čovjeka i vraga, koja je bila utemeljena na, ma kako to danas nevjerovatno zvučalo, stvarnom formalno ugovorenom vezom, a čarobnjacima, vješticama i sličnima pripisivao se osobni kontakt s „nečastivim“. Shodno tome su pod ingerenciju inkvizicijskih sudova došli i ljudi kojima se na teret stavljao takav „ugovor s vragom“. Tijekom petnaestoga stoljeća vjerovanje kako vještice i čarobnjaci lete na sastanke s vragom (sabat) ušlo je u sudsku praksu inkvizicijskih, a potom i svjetovnih sudova.⁹⁴ U sačuvanim presudama iz onoga vremena i inkvizicijskim priručnicima nalaze se potanko opisani takvi sastanci i ostali zločini za koja ih se optuživalo. Ovdje posebno valja istaknuti ranije spomenuti „Malj za vještice“ Heinricha Institorisa i Jacoba Sprengera iz 1486. godine. Od toga vremena započinje značajniji progon vještica i čarobnjaka koji je poprimio velike

⁹¹ P.G. Maxwell-Stuart, *Witch Beliefs and Witch Trials in the Middle Ages* (London: Continuum, 2011), 22.

⁹² Ibid. 20.

⁹³ Kolpacoff Deane, *A History of Medieval Heresy and Inquisition* (2011), 204.

⁹⁴ Bayer, *Ugovor s đavlom* (1982), 117.

razmjere na cijelom području tadašnje Europe. Trajao je s većim ili manjim intenzitetom do sredine osamnaestog stoljeća.

6.2 Žrtve inkvizicijskih postupaka u kasnijim stoljećima

Općenito što se tiče suđenja hereticima od šesnaestog stoljeća nadalje francuski povjesničar Jean Delumeau iznosi nekoliko razmišljanja. On tvrdi kako se na globalnom planu vjerski ratovi i najdramatičnije borbe protiv vještica poklapaju no lokalno su često ti odnosi obrnuto proporcionalni. Nadalje iznosi kako je borba protiv čarobnjaštva zahvatila podjednako i katoličke i protestantske zemlje te siromašnije i bogatije građanstvo. Može se reći kako je ipak u postotku, naravno oni se razlikuju od mjesta do mjesta, bio veći postotak žena. Što se tiče dobi, zaključuje na temelju nekih studija o procesima u Švicarskoj, Francuskoj i Engleskoj kako je prosječna dob optuženih bila 60 godina.⁹⁵

Kada Delumeau u svom radu govori o broju žrtava, navodi tablicu autora Montera i Muchembleda koju prenosimo u cijelosti.

Oblasti	Vreme	Zbir poznatih pogubljenja
1	2	3
Jugozapadna Nemačka ²⁴	1560—1670	3229
Engleska ²⁵	1560—1700	109
Škotska ²⁶	1590—1680	4400 (?)
Ženeva ²⁷	1537—1662	132
Kanton Vo ²⁸	1537—1630	90
Kantoni Cirihi, Soler i Lucern ²⁹	1533—1720	387
Kanton Nojšatel i bazelska biskupija ³⁰	1570—1670	500
Franš-Konte ³¹	1599—1668	62
Lotaringija ³²	1576—1606	2000
Luksemburg ³³	1606—1650	355
Vojvodstvo Namir ³⁴	1500—1645	149
Današnji Severni okrug u Francuskoj ³⁵	1371—1783	161
Englesko-normandska ostrva ³⁶	1562—1736	144
Labur (francuska pokrajina Baska) ³⁷	1609	Više stotina
Nova Kastilja ³⁸	1540—1685	0

Tabela 1. Rezultati istraživanja broja pogubljenih prema autorima Monteru i Muchembledu⁹⁶

⁹⁵ Jean Delumeau, *Strah na Zapadu : (od XIV do XVIII) veka : opsednuti grad* (Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, Dnevnik, 1987), 485-486.

⁹⁶ Ibid.

Autori u tabeli ne razlikuju vrste optužbi te se ne može zaključiti jesu li sva navedena pogubljenja posljedica osuda za zločin hereze ili i za ostale zločine poput čarobnjaštva.

Za područje djelovanja španjolske inkvizicije, španjolski i danski povjesničari Jaimie Contreras i Gustav Henningsen, kako navodi Rawlings⁹⁷ objavili su istraživanje provedeno na 50.000 sažetaka sudskih spisa klasificiranih prema tipu optužbi u razdoblju od 1540. do 1700. godine na 21 regionalnom sudu španjolske inkvizicije.

	Aragón		Castile		Total per crime	
	Number	%	Number	%	Number	%
<i>Major Heresies</i>						
Judaism	942	3.6	3,455	18.4	4,397	9.8
Islam	7,472	28.8	3,345	17.8	10,817	24.2
Lutheranism	2,284	8.8	1,219	6.5	3,503	7.8
Illuminism	61	0.2	82	0.4	143	0.3
<i>Sub total</i>	10,759	41.5	8,101	43.1	18,860	42.2
<i>Minor Heresies</i>						
Propositions	5,888	22.7	6,229	33.2	12,117	27.1
Bigamy	1,591	6.1	1,054	5.6	2,645	5.9
Solicitation	695	2.7	436	2.3	1,131	2.5
Acts against Inq.	2,139	8.3	1,232	6.6	3,371	7.5
Superstition	2,571	9.9	961	5.1	3,532	7.9
Miscellaneous	2,247	8.6	771	4.1	3,018	6.7
<i>Sub total</i>	15,131	58.4	10,683	56.9	25,814	57.7
<i>Total trials</i>	25,890	100	18,784	100	44,674	100
<i>Death sentences</i>						
In person	520	2.0	306	1.6	826	1.8
In effigy	291	1.1	487	2.6	778	1.7

Tabela 2. Rezultati istraživanja broja pogubljenih prema autorima Contreras i Henningsen⁹⁸

Iz njihovih podataka može se zaključiti kako se četrdesetak posto procesa odnosilo na velika heretička djela (židovstvo, islam, luteranstvo, iluminizam), a ostatak od oko šezdeset posto na manja heretička djela (bigamija, praznovjerje, zločini protiv Inkvizicije i sl.). Od tog postotka ukupno je stvarnih smrtnih presuda bilo svega 1,8 %, dok je 1,7% bilo smrtnih presuda „u odsustvu“.

Povjesničar i teolog Franjo Šanjek donosi podatke francuskog povjesničara Bartoloméa Bennassara koji za španjolsku inkviziciju ističe kako je na smrt osuđeno relativno malo

⁹⁷ Rawlings, *The Spanish Inquisition* (2006), 12

⁹⁸ Ibid. 13.

optuženih, do tri posto. Najveći broj smrtnih presuda odnosi se na razdoblje 1480-1530. godine, njih oko 5.000, uglavnom iz redova obraćenih Židova. U periodu od 1530. do 1700. godine bilo je 50.000 postupaka i 500 smrtnih osuda, a nakon 1700. godine još oko 100 do 200 izvršenih osuda na Pirenejskom poluotoku, obje Amerike i na Filipinskom otočju.⁹⁹

Nevjerojatan podatak o broju žrtava navodi Vladimir Deduš koji kaže kako je ukupno zbog čarobnjaštva i krivovjerja tijekom nekoliko stoljeća stradalo između četiri i devet milijuna ljudi.¹⁰⁰ Navodi se ovo samo kao pokazatelj kako je potreban oprez kada se istražuje i navodi broj žrtava, a jedan od dodatnih razloga za nepouzdanost podataka o broju žrtava, kako navodi povjesničar Henry A. Kamen za područje djelovanja španjolske inkvizicije, jest i činjenica kako su mnogi osuđeni kažnjeni samo „na papiru“. Naime, osuđenici su često ili umrli prije izvršenja kazne ili su uspjeli pobjeći, ali svi oni su brojčano navedeni kao osuđenici nad kojima je kazna izvršena.¹⁰¹ Također kada se govori o broju žrtava, brojke u literaturi se mahom odnose na kasnija stoljeća, najčešće za područja djelovanja španjolske inkvizicije i ne razlikuju brojeve žrtava u počecima Inkvizicije u dvanaestom i trinaestom stoljeću kojih je bilo bitno manje kako se može vidjeti na primjeru s juga Francuske. Jedan od razloga svakako je taj što je iz prvih desetljeća djelovanja Inkvizicije manje sačuvanih podataka. Wakefield zaključuje iz podataka o ukupnom broju žrtava na jugu Francuske, koji se temelje na analizi dokumenata iz sredine trinaestog stoljeća, kako je najtežih kazni (doživotni zatvor i smrt) u postotku otprilike 8,5%.¹⁰²

Zašto se tijekom vremena pretjerivalo s brojem najtežih presuda na inkvizicijskim sudovima teško je zaključiti. Možda je razlog taj da što su veće brojke, veća može biti i negativna ocjena samog fenomena Inkvizicije. Svakako je važno razlučiti vrijeme nastanka pojedinog istraživanja o toj temi kao i znanstvenu utemeljenost iznijetih podataka. Za zanemariti nije niti vjerska provenijencija autora. Kako vrijeme prolazi, kako su arhivi dostupniji za analizu većem broju stručnjaka dobit će se jasniji i potpuniji uvid u stvaran broj žrtava Inkvizicije kako za vrijeme u kojem su djelovale biskupska i papinska inkvizicija, tako i za kasnija stoljeća.

⁹⁹ Prema: Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*. (1988), 255.

¹⁰⁰ Vladimir Deduš, *Istina o vješticama* (Zagreb: Seljačka sloga, 1952), 78.

¹⁰¹ Henry A. F. Kamen, *The Spanish inquisition : a historical revision* (New Haven: Yale University Press, 1998), 203.

¹⁰² Wakefield, *Heresy, Crusade and Inquisition in Southern France 1100-1250* (1974), 184.

7. ODJECI INKVIZICIJE U HRVATSKOJ

Pojava Inkvizicije u hrvatskim zemljama podudara se s dolaskom franjevac a i dominikanaca. Nije poznato kada je papa imenovao inkvizitore za to područje no najstariji podatak o njihovoj djelovanju na području Bosne i Dalmacije datira iz 1259. godine kada ih spominje Petar, prior dominikanskoga samostana u Bodrogu (Sarospatak u Mađarskoj). Šanjek navodi kako taj prior u „Kratkom izvještaju o postanku Ugarske (dominikanske) provincije“ piše kako je papa Grgur IX. poslao dominikance „*krivovjercima u Bosnu i Dalmaciju, koji se kod njih zovu Slavonskom crkvom, gdje je mnogo duša propadalo zbog krivovjernih zabluda. Uz pomoć Kolomana ... dominikanci su se propovijedanjem i raspravljanjem uporno borili protiv krivovjerja i na čudesan način postigli toliko, te su mnoge od krivovjeraca i njihove pristaše obratili istini (katoličke) vjere; dok su mnogi od onih koji se nisu htjeli obratiti bili po službenicima spomenutog kralja Kolomana predani ognju*“.¹⁰³ Kako dalje zaključuje Šanjek to je do sada jedini dokaz spaljivanja krivovjernika na području Hrvatske. Prema izvorima najstarije Inkvizijsko sjedište bio je Zadar, a kao prvi inkvizitor spominje se Pavao (Dalmatinac) prvi vrhovni inkvizitor za Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju koji je bio pravni i teološki pisac te profesor na sveučilištu u Bologni. Ubili su ga heretici na području Splita 1255. godine. Njega je naslijedio Andrija Dalmatinac, drugi vrhovni inkvizitor, kasniji skradinski biskup koji je 1268. godine procesuirao heretike u Skradinu.¹⁰⁴

Bulom „*Prae cunctis nostrae mentis*“ od 23. ožujka 1291. godine papa franjevac Nikola IV. (1288-1292) traži od provincijala Slavonske provincije (u trinaestom stoljeću obuhvaćale su krajeve Srbije, Raške, Hrvatske, Dalmacije, Bosne i Istre) da u Bosnu uputi dvojicu braće kao „*isljednike heretičke opačine*“. Početkom četrnaestog stoljeća dolazi do spora između dominikanaca i franjevac a glede inkvizicijskih ovlasti, ali niti franjevci nemaju značajnijih uspjeha u obraćenju pripadnika Crkve bosanske. Valja ovdje navesti kako je jedan od papinih savjetnika bio i Augustin Kažotić (1260?-1323). U djelu „*Izlaganja o praznovjerju*“ iz 1318. godine za uvjerenе heretike, idolopoklonike i svetogrdnike ne nalazi opravdanja ali gataoce i druge širitelje praznovjerja ispričava neznanjem i često vrlo teškim socijalnim položajem pojedinaca i grupa koji svoj naoko bezizlazni položaj rješavaju uranjanjem u čarobni svijet

¹⁰³ Prema: Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru* (1991), 148.

¹⁰⁴ Ibid.

tlapnji i prividnosti.¹⁰⁵ U povijesnim izvorima navodi se postojanje sudova u Kopru (za Istru), Zadru (za Dalmaciju) i Dubrovniku (za područje Dubrovačke Republike). Posljednji imenovani inkvizitor u Zadru jest Antun Cebalo iz Korčule 1790. godine.¹⁰⁶

U kasnijim stoljećima djelovanje Inkvizicije na našim prostorima odvijalo se otprilike kao i u ostalim zemljama. Procesuirala se krivovjerje, posebno protestantizam i čarobnjaštvo odnosno praznovjerje. Proces protiv Hrvata iz Dalmacije vodili su se i pri mletačkom Svetom oficiju (*Santo Uffizio*). Proces nastajanja mletačkog inkvizicijskog suda, kako navodi Lovorka Čoralić, istovjetan je kao i kod drugih inkvizicijskih sudova onoga vremena; optužbe koje su dovodile pred sud bile su: pisanje, govorenje i druge radnje protiv Svetoga pisma, bavljenje magijom, prizivanjem demona i sl. Sama provedba procesa razlikovala se od drugih sudova posebno u tome što su se mučenje i smrtna kazna rijetko primjenjivali. Posebnost mletačke inkvizicije bila je i u tome što su predstavnici svjetovne vlasti aktivno sudjelovali u procesu, a time je državni nadzor nad osjetljivim pitanjima krivovjerja bio zastupljeniji i djelotvorniji. Sudski procesi se spominju u nekim crkvenim djelima i životopisima ali najvredniji i najvjerodostojniji izvor za proučavanje te tematike jest fond mletačke inkvizicije u sastavu mletačkog Državnog arhiva u Veneciji. Čoralić opisuje pet velikih skupina optužbi protiv naših ljudi (u zagradi je broj obrađenih procesa):¹⁰⁷

- Prijelaz na islam (16)
- Grčka shizma i prijelaz na islam (4)
- Protestantizam (9)
- Magija i pučko praznovjerje (13)
- Ostali procesi - skandali svećenika, svodništvo, višeženstvo, posjedovanje zabranjenih knjiga (11)

Nadalje kada se govori o djelovanju Inkvizicije na našim prostorima važno je napomenuti kako je malo sačuvanih podataka iz najranijeg vremena djelovanja papinske inkvizicije. Ne bi se smjela zanemariti niti mogućnost kako je jedan od glavnih razloga malen broj takvih postupaka pa stoga nema niti sačuvanih podataka. Proces koji su se vodili u kasnijim stoljećima obuhvaćaju procese protiv pojave čarobnjaštva i praznovjerja, a kako se vidi iz

¹⁰⁵ Šanjek, Crkva i kršćanstvo u Hrvata (1988), 259.

¹⁰⁶ Ibid. 264.

proučavanja pravnog povjesničara Vladimira Bayera vodili su se na građanskim sudovima. Podatke o njima saznajemo iz pravnih spisa.¹⁰⁸

Prema Bayeru, općenito izvori za proučavanje djelovanja inkvizicije u Dalmaciji i Primorju su gradski statuti, a za područje Hrvatske i Slavonije zapisnici i bilješke o sudskim presudama iz konkretnih slučajeva.¹⁰⁹ Prvi dokumenti koji nam govore o postupanju s čarobnjacima na području Zagreba tri su presude iz 1360., 1362., i 1379. godine. Potrebno je naglasiti kako su se ti procesi vodili pred zagrebačkim gradskim sudom, a ne na crkvenom sudu. Kao i u ostalim europskim zemljama do petnaestog stoljeća nalazimo rjeđu pojavu procesa i blaže kazne. Otada (pogotovo u sedamnaestom stoljeću) povećava se broj procesa, uvodi se upotreba mučenja u sudski proces kao sredstvo ishođenja priznanja, a osude na smrt sve su brojnije. Prestanak progona na našim područjima vezuje se uz doba vladanja carice Marije Terezije tj. drugu polovicu osamnaestoga stoljeća. Hrvatski sabor 1756. godine ozakonio je caričinu naredbu koja navodi kako se sve presude prije izvršenja kazne moraju poslati na potvrdu carici, a od 1758. godine sudovi su morali, kako bi uopće proces započeli, dobiti posebno caričino odobrenje koje kasnije niti jedan sud nije zatražio.¹¹⁰ Službeno nema prestanka progona zločina čarobnjaštva i krivovjerja na našim prostorima, kako je to učinjeno u Španjolskoj, nego se jednostavno takve optužbe više nisu procesuirale.

¹⁰⁷ Lovorka Čoralić, *Hrvati u procesima mletačke inkvizicije* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, 2001), 23-24.

¹⁰⁸ Bayer, *Ugovor s đavlom* (1982), 214.

¹⁰⁹ Ibid. 220.

¹¹⁰ Ibid. 305.

8. ZAKLJUČAK

Početak dvanaestog stoljeća javljaju se propovjednici čije protucrkveno i protusvećeničko propovijedanje nailazi na pozitivne odjeke u narodu. Katarska i valdenška hereza, postaje masovni pokret šireći se s razvojem trgovačkih putova na mjestima veće naseljenosti. Crkva je spoznala prijetnju koju donosi hereza i ponudila odgovor koji se sastojao od unutarnjih reformi, križarskih ratova, ustanovljenja i razrade zakonodavstva za procesuiranje heretika koje je uobličila u crkveni sud, Inkviziciju. Naravno u tome joj je bila potrebna pomoć svjetovnih vlasti. Pape Lucije III. i Inocent III. utvrdili su zakonske okvire za borbu protiv heretika preporučujući suradnju sa svjetovnim vladarima, papa Grgur IX. razradio je proceduralni okvir za provođenje inkvizicijskog procesa te imenovao posebne suce, inkvizitore koje će te procese voditi, a papa Inocent IV. dovršio je oblikovanje Inkvizicije kao institucije.

Razlikujemo biskupsku, papinsku ili rimsku te španjolsku inkviziciju. Sve tri bile su crkveni sudovi ustanovljeni za borbu protiv hereze, a razlike su, osim u vremenu u kojem djeluju i u odgovornosti autoritetu: i biskupska i papinska inkvizicija bile su crkvene ustanove, odgovorne isključivo papi, a španjolska inkvizicija, bila je državna ustanova koja je odgovorna kruni, dakle, svjetovnoj vlasti koja ju je često koristila za vlastite interese. Biskupska i papinska inkvizicija imale su ključnu ulogu u prepoznavanju i ispravljanju pogrešaka hereze, u spašavanju duša te u konačnici u spašavanju kršćanstva.¹¹¹ Crkveno osuđeni heretici, ovisno o težini optužbe, nakon presude kažnjavali su se lakšim: nošenje oznaka sramote, odlazak na hodočašće, bičevanje; i težim kaznama: progonstvom i izopćenjem iz Crkve, zapljenom imovine, doživotnim zatvorom, a ako se ne bi pokajali, predavali su se svjetovnim vlastima na izvršenje smrtne kazne spaljivanjem na lomači. Sudski postupak razrađen je do detalja kroz papinske bule i dekretale, crkvene zakone te inkvizicijske priručnike i upute za postupanje. Proces se vodio prema točno utvrđenim pravilima, pomno se bilježio tijekom postupka, a inkvizitorima su u tom procesu pomagali brojni službenici suda.

Kada se govori o broju žrtava razlikuje se vrijeme djelovanja crkvenog suda u dvanaestom i trinaestom stoljeću, te rad sudova u kasnijim stoljećima kada pod ingerenciju

¹¹¹ Kolpacoff Deane, *A History of Medieval Heresy and Inquisition* (2011), 119.

inkvizicijskih sudova dolaze i procesi protiv čarobnjaštva. Također razlikuje se prostor i vrijeme djelovanja španjolske inkvizicije. Podaci o broju žrtava papinske inkvizicije vrlo su šturi iz čega se može zaključiti kako tijekom djelovanja papinske inkvizicije nije bilo toliko teških osuda (doživotni zatvor i smrt) koliko joj se tijekom stoljeća pripisivalo. Recentna literatura donosi i nove, temeljitije istražene podatke koji to potvrđuju.

Inkviziciju na naše prostore donijeli su dominikanci i franjevci. Prvi spomen datira iz sredine trinaestog stoljeća. Smatra se kako je najstarije sjedište suda bilo u Zadru, a prvi vrhovni inkvizitor bio je Pavao (Dalmatinac). Nažalost, malo je podataka sačuvano iz najranijeg vremena djelovanja Inkvizicije na našim prostorima. Podatke nalazimo u prijepisima gradskih statuta te sačuvanim bilješkama i zapisnicima o presudama građanskih sudova koji su procesuirali zločine čarobnjaštva, također i u arhivu mletačkog inkvizicijskog suda koji je vodio nekoliko procesa protiv ljudi s područja Dalmacije.

Pojava heretičkih vjerovanja, ustanovljenje i djelovanje Inkvizicije, suradnja crkvene i svjetovne vlasti u borbi protiv te hereze, grubosti postupka, i okrutnost u kažnjavanju sve se to može razumjeti ako se razumije društveno uređenje srednjega vijeka. Ono što je osnova toga društva i ono što povezuje sve njegove dijelove jest vjera koju je hereza ugrožavala. Srednjovjekovni kršćanin vjeruje u Boga i Božju volju te poštuje Crkvu i kler kao neosporni autoritet. Kršćanski svijet se svim sredstvima svoje crkvene i svjetovne moći pokušao suprotstaviti herezi i to je učinio kroz Inkviziciju. Kontroverza koje su kroz povijest pratile fenomen Inkvizicije bilo je mnogo. Od toga kako joj se pripisivala zloupotreba procesa i osuda za vlastite interese do preuveličavanja broja žrtava. Trebalo bi prihvatiti činjenicu kako je religija osnova društvenog života onoga vremena i kako svaka sumnja u božje istine znači sumnju u vlastito postojanje, a toj se sumnji mora suprotstaviti, pogotovo ako je u opasnosti ono najvrednije, čovjekova duša. Inkvizicija je bila ondašnji način, možda ne najbolji, ali to je ocjena koju ne treba olako isticati pogotovo ne iz današnje perspektive koja je silno mnogo godina udaljena od toga vremena.

9. BIBLIOGRAFIJA

IZVORI

1. Guidon, Bernard. *Practica Inquisitionis heretice pravitatis*. Pariz: Alphonse Picard, 1886.
2. Institoris, Heinrich i Jacob Sprenger. *Malleus maleficarum*. S. l.: Petrus Drach, ca. 1485.
Institoris, Heinrich i Jacob Sprenger. *Malleus maleficarum: Malj koji ubija vještice*.
Zagreb: Stari grad, 2006.

LITERATURA

1. Bayer, Vladimir. *Ugovor s đavlom: procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*. Zagreb: Informator, 1982.
2. Biškup, Marijan. „Temeljne značajke autentične pučke pobožnosti“. *Bogoslovska smotra* 53/2-3 (1983): 186 - 193.
3. Čoralić, Lovorka. *Hrvati u procesima mletačke inkvizicije*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, 2001.
4. Deduš, Vladimir. *Istina o vješticama*. Zagreb: Seljačka sloga, 1952.
5. Delumeau, Jean. *Strah na Zapadu: (od XIV do XVIII) veka: opsednuti grad*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, Dnevnik, 1987.
6. *Dictionary of the Middle Ages*. Uredio Joseph R. Strayer. Volume 6. New York: Charles Scribner's sons, 1985.
7. *Encyclopedia Britannica*, s. v. „Waldenses“,
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/634415/Waldenses> (posjet 22. 6. 2013).
8. Goldstein, Ivo i Borislav Grgin. *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*. Zagreb: Novi Liber, 2006.
9. Jedin, Hubert, ur. *Velika povijest Crkve*. Sv. III/2. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993.
10. Kamen, Henry A. F. *The Spanish inquisition: a historical revision*. New Haven: Yale University Press, 1998.
11. Kolpacoff Deane, Jennifer. *A History of Medieval Heresy and Inquisition*. New York: Rowman & Littlefield publishers, Inc., 2011.

12. Le Goff, Jacques. *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*. Zagreb: Golden marketing, 1998.
13. Lucka, Emil. *Torquemada i inkvizicija u Španjolskoj*. Zagreb: Novo pokoljenje, 1951.
14. Maxwell-Stuart, P.G. *Witch Beliefs and Witch Trials in the Middle Ages*. London: Continuum, 2011.
15. Pegg, Mark Gregory. *The Corruption of Angels, The Great Inquisition of 1245-1246*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2001.
16. Rawlings, Helen. *The Spanish Inquisition*. Oxford: Blackwell Publishing, 2006.
17. Szasz S. Thomas. *The Manufacture of Madness: A Comparative Study of the Inquisition and the Mental Health Movement*. Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 1997.
18. Šanjek, Franjo. *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988.
19. Šanjek, Franjo. *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1991.
20. Tavuzzi, Michael. *Renaissance Inquisitors: Dominican Inquisitors and Inquisitorial Districts in Northern Italy, 1474–1527*. Boston: Brill, 2007.
21. Testas, Guy i Jean Testas. *Inkvizicija*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1982.
22. *The Middle Ages: an encyclopedia for students*. Uredio William C. Jordan. Volume 1. New York: Charles Scribner's sons, 1996.
23. *The Original Catholic Encyclopedia*, s. v. „Bernard Guidonis“
http://oce.catholic.com/index.php?title=Bernard_Guidonis (posjet 27. 6. 2010).
24. Wakefield, Walter L. *Heresy, Crusade and Inquisition in Southern France 1100-1250*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1974.

10. PRILOZI

Prilog 1.

Karta Inkvizicije od 13. do 19. stoljeća

preuzeto iz Testas, Guy; Testas, Jean. Inkvizicija. Zagreb : Kršćanska sadašnjost, 1982. , str. 5

Prilog 2

Heretik obučen u posebno ruho s križem na prsima

preuzeto iz Šanjek, Franjo. Kršćanstvo na hrvatskom prostoru. Zagreb : Kršćanska sadašnjost, 1991., str. 152

Prilog 3

Javno izricanje kazne protiv heretika; *auto de fe* - čin vjere

preuzeto iz Šanjek, Franjo. Kršćanstvo na hrvatskom prostoru. Zagreb : Kršćanska sadašnjost, 1996., str. 149

